

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιερόδικείο του Χάν-δακκ. Ειδήσεις για τον ναχιγέ Μαλεβιζίου (1669-1689) ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763) ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μαρμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871 ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΠΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Πού να βρισκείται κρημμένα – το κοινό; Αναγνώσεις στην εικαστική του Μεσοπολέμου. Τυμφορστό, Η μικρούλα, 1923 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμένου ΔΕΘΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΜΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, Ανακνώνοντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα με αφορμή τον Μακρογιάνη του Νίκου Θεοτοκά

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, Βίκυ Πάτσιου, Τάκης Καριαλής, Γιαρος Μαντούβαλος, Ειρήνη Ριζάκη, Αλεξάνδρα Σφοδίνη, Ολγα Κατσαρδής-Hering, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Μάρια Βελιώτη-Γεωργιοπούλου, Βασίλης Κρεμμυδάς

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΥΣΤΡΙΑ ΤΟΥ «ΜΑΚΡΟΥ» 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΠΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.858](https://doi.org/10.12681/mnimon.858)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΡΑΠΤΗΣ Κ. (2014). ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΥΣΤΡΙΑ ΤΟΥ «ΜΑΚΡΟΥ» 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 33, 133–167.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.858>

ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΠΤΗΣ

ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΥΣΤΡΙΑ ΤΟΥ «ΜΑΚΡΟΥ» 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Σύμφωνα με μία αποκαλυπτική αναφορά του Εμπορικού Επιμελητηρίου (Handelskammer) της Πράγας από τα μέσα της δεκαετίας του 1850, «η αυστριακή εμπορική τάξη, συγκρινόμενη με την αντίστοιχη αγγλική, βελγική, γαλλική και γερμανική, δεν διαθέτει εμπειρία σε μεγάλες δουλειές και σχεδόν πάντοτε εξαρτάται από τη συνεργασία της με τον κρατικό μηχανισμό και τα εμπορικά σωματεία. Είναι τελείως υπανάπτυκτη στο εμπόριο υφασμάτων. Με την αδιαφορία που διακρίνει την εμπορική μας τάξη, ο βιομήχανος πρέπει να είναι ταυτόχρονα και έμπορος, να μοιράζει το κεφάλαιό του, τον χρόνο του, τη δραστηριότητά του και είναι εύκολο να συμπεράνουμε τα μειονεκτήματα που προκύπτουν για τη βιομηχανία μας από την ασθενική ανάπτυξη του εμπορίου».¹

Σύμφωνα με τις διαμαρτυρίες που διατυπώνονται από τον σημαντικότερο φορέα εκπροσώπησης των επιχειρηματικών συμφερόντων στη βοημική πρωτεύουσα, οι έμποροι και μεγαλέμποροι των αυστριακών χωρών συγκροτούσαν μια κατηγορία επιχειρηματιών χωρίς διεθνή πείρα και εμπέλεια, εξαρτημένη από το κράτος, αδιάφορη, τέλος, να στηρίξει την προϊούσα εκβιομηχάνιση με την προώθηση των βιομηχανικών προϊόντων στην αγορά, εγχώρια και ξένη. Ήταν όμως πραγματικά αυτή η κατάσταση του αυστριακού εμπορίου γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα ή μήπως η συγκεκριμένη αναφορά απηχεί συμφέροντα του βιομηχανικού κεφαλαίου στη Βοημία και αποσκοπούσε στη λήψη ευνοϊκών γι' αυτό μέτρων από την αυστριακή κυβέρνηση;

Εκφράζοντας την εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη σχετικά με τον ρόλο των εμπόρων την ίδια και προγενέστερη (πριν το 1848) περίοδο στην

1. Jaroslav Cechura – Milan Hlavacka, «Handel und Kommunikationen in den böhmischen Ländern vom Mittelalter bis zur industriellen Revolution», στο Sándor Gyimesi (επιμ.), *Der Binnenhandel und die wirtschaftliche Entwicklung*, Βουδαπέστη 1989, σ. 216.

Αυστρία,² ο ιστορικός Herbert Matis υποστηρίζει ότι

στην Αυστρία οι έμποροι, οι μεγαλέμποροι και οι εκπρόσωποι ξένων εμπορικών οίκων καταλαμβάνουν ξεχωριστή θέση μεταξύ των αστών επιχειρηματιών. Τούτοι διαμορφώνουν για πρώτη φορά τη νέα καπιταλιστική οικονομία, τηρούν σαφείς αποστάσεις και απομακρύνονται από τις παραδοσιακές οικονομικές μεθόδους, διαθέτουν ισχυρό αισθητήριο και διορατικότητα, γνωρίζουν δε πολύ καλά την αγορά. Επιπλέον κατέχουν νέου τύπου τεχνικές δεξιότητες που απέκτησαν τις περισσότερες φορές σε ταξίδια του εξωτερικού, προχωρούν σε νέες εμπορικές συνεργασίες, αποκτούν πρόσθετες διασυνδέσεις, ενώ έχουν τη δυνατότητα συσσώρευσης κεφαλαίου προπάντων μέσω της συμμετοχής τους σε *business* κατά την πολεμική περίοδο, σε χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και στο εξωτερικό εμπόριο.³

Απόψεις και θέσεις όπως αυτές που ενδεικτικά παρατέθηκαν πιο πάνω, παρά τις διαφορετικές τους αφετηρίες, προσεγγίσεις και τη μεγάλη χρονική απόσταση εκφοράς τους, ενισχύουν την πεποίθηση ότι η εξέταση των εμπόρων ως διακριτής ομάδας στους κόλπους της αυστριακής

2. Η παλαιά αυτοκρατορική Αυστρία του 19ου αιώνα (μέχρι το 1918) ήταν πολύ μεγαλύτερη της σύγχρονης Αυστριακής Δημοκρατίας. Κατά την περίοδο 1815-1867 η Αυτοκρατορία της Αυστρίας (Kaisertum Österreich), η οποία ανακηρύχθηκε το 1804, περιλάμβανε όλα τα εδάφη που αναγνώρισε το Συνέδριο της Βιέννης ως επικράτεια της Αψβουργικής Μοναρχίας (συμπεριλαμβανομένης και της Ουγγαρίας). Από το 1867, έτος μετεξέλιξης της αυτοκρατορίας σε δυαδική μοναρχία με την ονομασία Αυστροουγγρική Μοναρχία μέχρι και τη διάλυσή της στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, Αυστρία (ή Σιςλειθανία) ως ήμισυ της Αυτοκρατορίας ονομαζόταν η αυτόνομη επικράτεια των 15 εκπροσωπούμενων στο Αυτοκρατορικό Κοινοβούλιο αυστριακών χωρών του Στέμματος (Άνω και Κάτω Αυστρία, Σάλτσμπουργκ, Στυρία, Τυρόλο, Φοράρλμπεργκ, περιοχή Τεργέστης και Ιστρίας [Küstenland], Καρινθία, Καρνιόλα [ή Κράινα], Δαλματία, Βοημία, Μοραβία, Σιλεσία, Γαλιξία και Μπουκοβίνα), περιοχών δηλαδή που σήμερα αντιστοιχούν στα εδάφη της Αυστρίας, της Τσεχίας, της Σλοβενίας, του νότιου τμήματος της κροατικής Δαλματίας, σε περιοχές της βόρειας Ιταλίας, της νότιας Πολωνίας, της νοτιοδυτικής Ουκρανίας και της βορειοανατολικής Ρουμανίας. Το άρθρο εστιάζει στους εμπόρους των αυστριακών χωρών, αξίζει ωστόσο να σημειωθεί εξ αρχής ότι στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας παρατηρούνται αρκετές ομοιότητες μεταξύ Αυστρίας και Ουγγαρίας ως προς τη φυσιογνωμία, την προέλευση και συγκρότηση, το επιχειρείν και την κοινωνική ταυτότητα των εμπόρων.

3. Herbert Matis, «Der österreichische Unternehmer», στο Karl-Heinz Manegold (επιμ.), *Wissenschaft, Wirtschaft und Technik. Studien zur Geschichte*, Μόναχο 1969, σ. 292.

επιχειρηματικής τάξης μπορεί να συμβάλει στην πληρέστερη κατανόηση τόσο του ρόλου τους στην οικονομία όσο και των όρων συγκρότησης και της φυσιογνωμίας της αστικής τάξης στο δεύτερο μεγαλύτερο σε έκταση κράτος της Ευρώπης του 19ου αιώνα. Στις περισσότερες μελέτες Γερμανών και Αυστριακών ιστορικών για τους επιχειρηματίες, οι έμποροι εξετάζονται από κοινού με άλλες επιχειρηματικές ομάδες (βιομήχανους, τραπεζίτες, εφοπλιστές, ανώτατα διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων κ.ά.).⁴ Υπάρχουν ασφαλώς επαρκείς λόγοι και σοβαρά επιχειρήματα για την από κοινού έρευνα των επιχειρηματιών, της οικονομικής δηλαδή αστικής τάξης: η θέση και ο ρόλος τους στο οικονομικό σύστημα ως κατόχων κεφαλαίου και μέσων παραγωγής, ως εργοδοτών και ως ατόμων που λαμβάνουν αποφάσεις και χαράζουν επιχειρηματικές στρατηγικές, η ταυτόχρονη δραστηριοποίησή τους σε διάφορους τομείς, η κοινωνικά παρόμοια θέση τους ως μεσοαστών ή μεγαλοαστών, το κοινό πλαίσιο πολιτικής εκπροσώπησης και συμμετοχής τους, ο κοινός τρόπος ζωής και ο κώδικας αξιών, οι παράλληλες μορφωτικές και εκπαιδευτικές διαδρομές τους.⁵ Ωστόσο, η πρωταρχική και πρωταγωνιστική συμβολή των εμπόρων στην εκβιομηχάνιση και εν γένει στον οικονομικό εκσυγχρονισμό (τράπεζες, μεταφορές κ.λπ.), καθώς και στη δημιουργία μιας δυναμικής επιχειρηματικής τάξης, ο πολυδιάστατος ρόλος τους στην πολυεθνική κοινωνία της αυτοκρατορικής Αυστρίας του 19ου αιώνα ως φορέων αστικών αξιών, υπέρμαχων της ενότητας της αυτοκρατορίας ή υποστηρικτών διαφόρων εθνικισμών και, τέλος, το σημασιολογικό εύρος του όρου «έμπορος» (Kaufmann) καθιστούν την ενασχόληση με τη φυσιογνωμία και την πορεία των εμπόρων ως μιας διακριτής, συγχρόνως

4. Για τη Γερμανία βλ. Jürgen Kocka, *Unternehmer in der deutschen Industrialisierung*, Γκέτινγκεν 1975· Hartmut Kaelble, *Berliner Unternehmer während der frühen Industrialisierung*, Βερολίνο 1972· Friedrich Zunkel, *Der rheinisch-westfälische Unternehmer*, Κολωνία/Opladen 1962 και Hansjoachim Henning, *Das Westdeutsche Bürgertum in der Epoche der Hochindustrialisierung*, Wiesbaden 1972. Για την Αυστρία βλ. H. Matis, «Der österreichische Unternehmer», *ό.π.*, σ. 286-298, Josef Mentschl, «Das österreichische Unternehmertum», *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, τ. 1: *Die wirtschaftliche Entwicklung*, επιμ. Alois Brusatti, Βιέννη 1973, σ. 250-277· Ingrid Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen. Wiens frühe Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, Βιέννη 1998.

5. Για μια συνοπτική παρουσίαση του ευρύτερου πλαισίου της αστικής κουλτούρας πρβλ. Κώστας Ράπτης, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων* 20 (1998), σ. 232-241.

όμως ευρύχωρης κατηγορίας, που είναι ιστοριογραφικά λυσιτελής.⁶

Το παρόν άρθρο, το οποίο στηρίζεται σε ανέκδοτες αρχειακές πηγές (Αρχείο του Αυστριακού Υπουργείου Εμπορίου), εκδεδομένα έργα του 19ου αιώνα και σύγχρονη βιβλιογραφία, επιχειρεί να σκιαγραφήσει τους όρους συγκρότησης, τον οικονομικό ρόλο, τη σχέση με το κράτος και την αυτοκρατορική εξουσία, την κοινωνική θέση και την πολιτική συμπεριφορά-συμμετοχή των Αυστριακών εμπόρων από την εποχή της «πεφωτισμένης δεσποτείας» ως τη διάλυση της Αψβουργικής Μοναρχίας.

Ο αυστριακός *Kaufmann*: σημασιολογικές διευκρινίσεις

Η αποσαφήνιση του όρου *Kaufmann* δεν συνιστά γλωσσολογική εκζήτηση, καθώς, όσο και αν ακούγεται αυτονόητος, ο όρος *Kaufmann* συνιστά έννοια πολυσυλλεκτική που εκτείνεται τόσο οριζόντια, περιλαμβάνοντας διάφορες κατηγορίες επιχειρηματιών και επαγγελματιών, όσο και κάθετα στο πλαίσιο μιας εσωτερικής διαφοροποίησης, καθώς παραπέμπει σε εμπόρους με διαφορετικό μέγεθος επιχείρησης και κύκλο εργασιών, με διαφορετικό είδος και μέγεθος πελατείας, με διαφοροποιημένη εισοδηματική στάθμη, πολιτική επιρροή και κοινωνικό γόητρο⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι η έγκριτη γερμανική εγκυκλοπαίδεια *Brockhaus* σε αλληπάλληλες εκδόσεις της στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ονοματίζει υπό το λήμμα «Kaufmann», στην ευρύτερη εκδοχή του όρου, εκείνον «του οποίου το επάγγελμα προέρχεται από την εξάσκηση του εμπορίου, δηλαδή ακόμη και τον εμποροϋπάλληλο», ενώ στην περιορισμένη εκδοχή του όρου ως «Kaufleute» νοούνται μόνο όσοι ασκούν το εμπόριο ως ανεξάρτητοι επιχειρηματίες. Αλλά και ο όρος εμπόριο (*Handel*) διακρίνεται για το σημασιολογικό του εύρος: πέρα από τη διάκριση του εμπορίου προϊόντων σε χονδρεμπόριο, λιανεμπόριο ή μικρεμπόριο (*Groß-, De-*

6. Το ερευνητικό έλλειμμα για τους εμπόρους στην Αψβουργική Μοναρχία, που καταγράφηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 –βλ. Konstantinos Raptis, *Kaufleute im alten Österreich [Εμποροι στην Παλαιά Αυστρία] 1848-1900*, Βιέννη 1996, σ. 13-15–, υφίσταται, αν και σε μικρότερο βαθμό, ακόμη στη γερμανόγλωσση βιβλιογραφία, καθώς λείπει ικανός αριθμός μελετών μεμονωμένων εμπορικών οικογενειών ή τοπικών –σε επίπεδο πόλεων ή επαρχιών– εμπορικών κοινοτήτων.

7. Η εννοιολογική ευρύτητα που εντοπίζουμε, δεν συνιστά ιδιομορφία της γερμανικής γλώσσας, αλλά απαντά και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Πολύσημος είναι και ο αντίστοιχος του γερμανικού όρου *Kaufmann* αγγλικός όρος *merchant*, ο οποίος μάλιστα εκτείνεται από τον χονδρέμπορο μέχρι και τον γυρολόγο και υπαίθριο μικροπωλητή. Βλ. Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain. From the Industrial Revolution to World War I*, Καίμπριτζ 1992, σ. 3.

tail- ή Kleinhandel), καθώς και σε εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο (Binnen- και Außenhandel), οι λεξικογράφοι της *Brockhaus* προβαίνουν και σε άλλες διαφοροποιήσεις: διακρίνουν ανάμεσα σε εμπόριο προϊόντων και σε εμπόριο χρήματος και συναλλάγματος, κρατικών τίτλων, χρεογράφων και μετοχών, καθώς και ακινήτων.⁸ Ο αυστριακός εμπορικός κώδικας του 1863 (*Allgemeines Handelsgesetzbuch*), τέλος, συγκαταλέγει ως εμπορική δραστηριότητα ακόμη και την ανάληψη ασφάλισης έναντι ασφαλιστρού.⁹ Η σημασιολογική ευρύτητα του όρου *έμπορος* δεν είναι, κατά τη γνώμη μου, τυχαία. Το εμπόριο, συνυφασμένο για χιλιετίες με τον ανθρώπινο πολιτισμό, ενυπάρχει στις χρηματοπιστωτικές, χρηματιστηριακές, ασφαλιστικές, ακόμη και στις βιομηχανικές δραστηριότητες, ενώ η εμπορικότητα αποτελεί τη βάση κάθε είδους επιχειρηματικής κουλτούρας.

Η εστίαση όμως του ενδιαφέροντος του συγκεκριμένου άρθρου στους εμπόρους και όχι στους βιομήχανους ή σε άλλου τύπου επιχειρηματίες επιβάλλει έναν πιο αυστηρό και περιοριστικό εννοιολογικό καθορισμό. Ο όρος *Kaufmann* χρησιμοποιείται, λοιπόν, εδώ με τη στενή του σημασία, κάτι που υπαγορεύεται, άλλωστε, και από την ορολογία που χρησιμοποιείται στα υπηρεσιακά έγγραφα του καθ' ύλην αρμόδιου για θέματα εμπόρων Αυστριακού Υπουργείου Εμπορίου από το 1848 (έτος ίδρυσης του εν λόγω Υπουργείου).¹⁰ Εκεί κατά κανόνα ορίζεται ως *Kaufmann* ο εμπορευόμενος με προϊόντα, ενώ αντίστοιχα απαντώνται με διακριτές ονομασίες οι βιομήχανοι, οι τραπεζίτες, οι ασφαλιστές, οι μεταφορείς κ.λπ. Ακόμη και μετά τον σημασιολογικό περιορισμό ο ιστορικός που ασχολείται με τους Αυστριακούς εμπόρους βρίσκει αντιμέτωπος με ένα ευρύ φάσμα εμπορικών υποκειμένων: από τους μεγαλοαστούς μεγαλέμπορους της Βιέννης και της Τεργέστης, που ασκούσαν παράλληλες επιχειρηματικές δραστηριότητες και διαδραμάτιζαν κυρίαρχο ρόλο στην αυστριακή οικονομία και κοινωνία, ως τους γυρολόγους και περιπλανώμενους μικρεμπόρους που επιβίωσαν σε μεγάλους αριθμούς μέχρι τον

8. *Brockhaus, Allgem. deutsche Real-Encyclopädie f. die gebildeten Stände*, 10η έκδ., Λειψία 1852, τ. 7· *Brockhaus, Conversations-Lexikon. Allgem. deutsche*, ό.π., 13η έκδ., Λειψία 1885, τ. 10· *Brockhaus, Konversations-Lexikon*, 14η έκδ., Λειψία – Βερολίνο – Βιέννη 1894, τ. 10.

9. *Allgemeines Handelsgesetzbuch*, Amtliche Handausgabe, Βιέννη 1863, § 271.

10. Österreichisches Staatsarchiv (Αυστριακό Κρατικό Αρχείο, εφεξής ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (Γενικό Αρχείο Διοίκησης, εφεξής AVA), Handelsministerium (Υπουργείο Εμπορίου, εφεξής HM), Handelsarchiv (1848-1896), Handelsakten και Gewerbeakten (1897-1900).

Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στην αγροτική ενδοχώρα απομακρυσμένων και καθυστερημένων χωρών της Αυτοκρατορίας, όπως η Γαλικία, η Καρνιόλα και η Μπουκοβίνα.¹¹ Παρακάτω θα ασχοληθούμε κυρίως με τους μεγαλέμπορους και τους ευκατάστατους λιανέμπορους, προπάντων δε με τους πρώτους, καθώς πρόκειται για επιχειρηματίες αστούς που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική ζωή της παλαιάς Αυστρίας μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εξάλλου γι' αυτούς διαθέτουμε περισσότερα ιστορικά τεκμήρια και πληροφορίες.

Έμποροι και αυστριακή οικονομία: Προϋποθέσεις και επιδόσεις

Η εμβέλεια, ο προσανατολισμός, ο όγκος και τα περιθώρια κερδοφορίας του εμπορίου, προπάντων του χονδρεμπορίου, στην Κεντρική Ευρώπη συναρτάτο με τους οικονομικούς, πολιτικούς, γεωμορφολογικούς και γεωπολιτικούς όρους άσκησής του. Ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα οι Αψβούργοι,¹² εμφορούμενοι από τις ιδέες του μερκαντιλισμού, προέκριναν μια οικονομική πολιτική που στόχευε στην εξασφάλιση της οικονομικής αυτάρκειας της Μοναρχίας στη βάση της περιφερειακής συμπληρωματικότητας μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού της τμήματος. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, οι εξειδικευμένες στη μεταποίηση περιοχές της Αυστρίας (συμπεριλαμβανομένης της Βοημίας και της Μοραβίας) θα εφοδιάζονταν με σιτηρά και λοιπά γεωργο-κτηνοτροφικά προϊόντα της αγροτικής Ουγγαρίας, στην οποία θα εξάγονταν τα βιοτεχνικά και βιομηχανικά τους προϊόντα. Σε αυτό το πλαίσιο η διευκόλυνση του εμπορίου αποτέλεσε κρατική προτεραιότητα¹³ με αιχμή την προσέλκυση έμπειρων ξένων εμπόρων στη Μοναρχία του Δούναβη.¹⁴

Στην πραγματικότητα, βέβαια, οι έμποροι της Αυστρίας είχαν να αντιμετωπίσουν αρκετές αντιξοότητες κατά τον ύστερο 18ο και πρώιμο

11. Πρβλ. Ferdinand Tremel, «Der Binnenhandel und seine Organisation», *Die Habsburgermonarchie*, ό.π., σ. 369-373.

12. Προπάντων η Μαρία Θηρεσία (1740-1780) και ο Ιωσήφ Β' (1780-1790).

13. Franz Baltzarek, «Handel, Bankwesen und Währung», στο Harry Kühnel (επιμ.), *Das Zeitalter Kaiser Franz Josefs*, τ. 1, Βιέννη 1984, σ. 175· Scott M. Eddie, «Austria in the Dual Monarchy: Her Trade within and without the Customs Union», *East Central Europe / L' Europe du Centre-Est* 7 (1980/2), σ. 225.

14. Για τους προερχόμενους από τη Βαλκανική Χερσόνησο εμπόρους βλ. Olga Katsiardi-Hering, «Das Habsburgerreich: Anlaufpunkt für Griechen und andere Balkanvölker im 17.-19. Jahrhundert», *Österreichische Osthefte* 38 (1996/2), σ. 171-188. Για τους εμπόρους από άλλα γερμανικά κράτη, την Ελβετία και την Ιταλία πρβλ. I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 42-61, 82-98.

19ο αιώνα: τα δυσμενή γεωμορφολογικά δεδομένα, καθώς τα $\frac{2}{3}$ της χώρας καλύπτονταν από ορεινές και ημιορεινές εκτάσεις, και οι ελάχιστοι πλωτοί ποταμοί δεν συνέδεαν τα λιμάνια της Μοναρχίας στην Αδριατική όπως και τις εκβιομηχανισμένες περιοχές της Βοημίας με τη Βιέννη και άλλα αστικά κέντρα· επίσης, η απουσία μέχρι το 1851 μιας πραγματικής τελωνειακής ένωσης, ο υψηλός βαθμός αυτοκατανάλωσης των τοπικών κοινωνιών και, τέλος, μια σειρά από περιοριστικές διατάξεις για το εμπόριο που ίσχυαν μέχρι το 1859 (έτος θέσπισης της επιχειρηματικής ελευθερίας και κατάργησης των συντεχνιών).¹⁵

Μια νέα εποχή ανέτειλε για τους Αυστριακούς εμπόρους από τη δεκαετία του 1850, όταν οι νέες οικονομικές συνθήκες, σε συνδυασμό με μια δέσμη κυβερνητικών μέτρων, οδήγησαν σε άρση αγχυλώσεων του παρελθόντος και ευνόησαν τη δυναμική ανάπτυξη του εμπορίου. Ειδικότερα, η ανάπτυξη καπιταλιστικών συνθηκών, η εκβιομηχάνιση, ο αυξανόμενος καταμερισμός εργασίας, η αστικοποίηση και η υποχώρηση της αυτοκατανάλωσης στην ύπαιθρο συνέβαλαν στην επέκταση και εμβάθυνση του εσωτερικού κατ' εξοχήν εμπορίου, με αποτέλεσμα τον εφοδιασμό της αγοράς με μεγαλύτερη ποικιλία προϊόντων.¹⁶

Επιπλέον, μια σειρά από νομοθετικές και θεσμικές παρεμβάσεις της αυστριακής κυβέρνησης στην οικονομία κατά τη δεκαετία του 1850, όπως ο ιδρυτικός νόμος για τα 57 εμπορικά και βιομηχανικά επιμελητήρια (1857), η τελωνειακή ένωση Αυστρίας-Ουγγαρίας (1851), ο νόμος για την άδεια κατασκευής και εκμετάλλευσης των σιδηροδρόμων (1854), η ίδρυση της τράπεζας *Creditanstalt* (1857) και η απελευθέρωση του εμπορίου με τον κανονισμό επιτηδευματιών (*Gewerbeordnung*, 1859), δημιούργησαν ευνοϊκές προϋποθέσεις για την εμπορική δραστηριότητα. Η εμπορική άνθηση του ύστερου 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα μπορεί ακόμη να ερμηνευθεί και υπό το πρίσμα της αυξημένης ενσωμάτωσης απομακρυσμένων επαρχιών στο οικονομικό σύστημα της Αψβουργικής Μοναρχίας μέσω της διασύνδεσης των τοπικών με τις περιφερειακές αγορές, η οποία βασίστηκε κυρίως στη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου συγκοινωνιακού (προπάντων σιδηροδρομικού) και πιστωτικού δικτύου.¹⁷

15. David Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750-1914*, Βιέννη 1986, σ. 22-30, 90-91· πρβλ. ακόμη Jaroslav Cechura – Milan Hlavacka, «Handel und Kommunikationen», ό.π., σ. 216.

16. Tamás Csató, «Die räumliche und innere Struktur des Binnenhandels in Österreich-Ungarn (1857-1910)», στο S. Gyimesi (επιμ.), *Der Binnenhandel*, ό.π., σ. 24.

17. David Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, ό.π., σ. 43, 92-97, 112.

Ο βαθμιαίος εκσυγχρονισμός του αυστριακού εμπορίου από τη δεκαετία του 1850 αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στις αναμνήσεις ενός Εβραίου μεγαλέμπορου στη Βιέννη: «οι γυρολόγοι αντικαθίστανται διαρκώς από μπακάληδες και εκείνοι με τη σειρά τους από εμπορικά καταστήματα».¹⁸

Η σημασία και η βαρύτητα του εσωτερικού εμπορίου ήταν αντιστρόφως ανάλογη αυτής του εξωτερικού εμπορίου για την Αψβουργική Μοναρχία, κράτους με ασθενή παρουσία στο διεθνές εμπόριο.¹⁹ Παρά την ανάδειξη της Βιέννης στον σημαντικότερο εμπορικό και οικονομικό κόμβο της Κεντρικής και Κεντροανατολικής Ευρώπης κατά τον 19ο αιώνα, η Αυστρία δεν διέθετε, συγκριτικά με μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Μ. Βρετανία, η Γαλλία και από το 1871 η ενιαία Γερμανία, προσανατολισμένους στις εξαγωγές και δραστηριοποιούμενους στις παγκόσμιες αγορές εμπόρου.²⁰

Η έλλειψη αποικιακών αγορών για τα αυστριακά προϊόντα, η καθυστερημένη (σε σχέση με ανταγωνίστριες βιομηχανικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης) εκβιομηχάνιση, και άρα η αδυναμία σοβαρής διείσδυσης σε ήδη «κατελημμένες» αγορές,²¹ η περιθωριακή θέση της Τεργέστης –του μεγαλύτερου λιμανιού της Αυτοκρατορίας– σε σχέση με τις θάλασσες του παγκόσμιου εμπορίου,²² η εκβολή του Δούναβη, της κύριας υδάτινης αρτηρίας σε μια εσωτερική θάλασσα με σχετικά «υπανάπτυστα» παράλια,²³ καθώς και η ασθενική παρουσία Αυστριακών εμπόρων στη γειτονική Οθωμανική Αυτοκρατορία²⁴ είναι ορισμένοι βασικοί παράγοντες που δρούσαν ανασχετικά ως προς την ανάπτυξη ενός ρωμαλέου και ανταγωνιστικού εξωτερικού εμπορίου, αντάξιου του μεγέθους και των

18. Sigmund Mayer, *Lebenserinnerungen. Ein jüdischer Kaufmann 1831 bis 1911*, Βερολίνο – Βιέννη 1926, σ. 247.

19. Franz Baltzarek, «Handel, Bankwesen und Währung», *ό.π.*, σ. 175.

20. Günther Chaloupek – Michael Wagner – Andreas Weigl, «Handel im vorindustriellen Zeitalter: der kanalisierte Güterstrom», στο G. Chaloupek – Peter Eigner – M. Wagner (επιμ.), *Wien Wirtschaftsgeschichte*, τ. 2, Βιέννη 1991, σ. 1001, 1019.

21. H. Matis – Karl Bachinger, «Österreichs Industrielle Entwicklung», στο *Die Habsburgermonarchie*, *ό.π.*, τ. 1, σ. 109.

22. H. Matis, «Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848-1918», στο Wolfram Fischer (επιμ.), *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg [Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte]*, τ. 5, Στουτγάρδη 1985, σ. 479.

23. F. Tremel, «Wirtschaftliche Führungskräfte in Österreich 1850-1914», στο Herbert Helbig (επιμ.), *Führungskräfte in Wirtschaft im neunzehnten Jahrhundert 1790-1914*, Limburg a. d. Lahn 1977, σ. 148.

24. Marta Bur, «Die Städte am Unterlauf der Donau im internationalen Handel (18.-19. Jahrhundert)», *Bulgarian Historical Review* 15 (1987), σ. 4, 52.

οικονομικών δυνατοτήτων της Αυστροουγγαρίας. Το μερίδιό της στις ευρωπαϊκές εξαγωγές ανερχόταν μόλις σε 5,8% το 1860 και, παρά την αισθητή βελτίωση σε 7,4% το 1900, ήταν πολύ πίσω από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία και οριακά πιο πάνω από την Ιταλία και τη Ρωσία.²⁵ Ακόμη κι έτσι, το εξωτερικό εμπόριο της δεύτερης σε έκταση κρατικής οντότητας στην Ευρώπη άφηγε μεγάλα περιθώρια κερδοφορίας, τα οποία σε μεγάλο βαθμό εκμεταλλεύονταν ξένοι ή ξενικής προέλευσης Αυστριακοί μεγαλέμποροι.

Αυτού του τύπου οι μεγαλέμποροι, γνώριμοι στις περισσότερες χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης κατά τον 19ο αιώνα,²⁶ έκαναν ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία τους από τα μέσα του 18ου αιώνα, δραστηριοποιήθηκαν δε εκτός από το εισαγωγικό-εξαγωγικό και στο εσωτερικό περιφερειακό χονδρεμπόριο, καθώς και σε τομείς όπως οι τράπεζες, η βιομηχανία και οι μεταφορές. Ελβετοί, Έλληνες και Γερμανοί (κυρίως Εβραίοι και προτεστάντες) έμποροι, διαθέτοντας οικονομική ευρωστία, κεφαλαιακή επάρκεια, διασυνδέσεις και εμπειρία, έφεραν κατά τον πρώιμο 19ο αιώνα το «πνεύμα του καπιταλισμού» στην Αψβουργική Μοναρχία.²⁷ Αξιοσημείωτη σε αυτό το πλαίσιο είναι η περίπτωση των Ελλήνων εμπόρων, οι οποίοι ως Οθωμανοί ή Αυστριακοί υπήκοοι κυριάρχησαν στο εξωτερικό εμπόριο της Αυστρίας με τα Βαλκάνια και την Ανατολή.²⁸

25. S. M. Eddie, «Austria in the Dual Monarchy: Her Trade», *ό.π.*, σ. 231.

26. Π.χ. στην Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Ρουμανία· πρβλ. György Ránki, «Zur Frage der Herausbildung des Bürgertums und der Arbeiterklasse in Ostmitteleuropa», στο Jürgen Kocka (επιμ.), *Arbeiter und Bürger im 19. Jahrhundert. Varianten ihres Verhältnisses im europäischen Vergleich*, Μόναχο 1986, σ. 141.

27. H. Matis, «Der österreichische Unternehmer», *ό.π.*, 292· I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, *ό.π.*, σ. 63.

28. G. Chaloupek κ.ά., «Handel im vorindustriellen Zeitalter», *ό.π.*, σ. 1014. Διευρύνοντας την προβληματική και τις θεματικές που θεμελίωσε η Όλγα Κατσιαρδή-Hering τη δεκαετία του 1980 με το έργο της για την ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1750-1830, μια σειρά άρθρων και μονογραφιών (διδ. διατριβών) για τον παροικιακό ελληνισμό, τη μετανάστευση και το επιχειρείν στην Κεντρική Ευρώπη του ύστερου 18ου και πρώιμου 19ου αιώνα ανέδειξαν τα τελευταία χρόνια ενδιαφέρουσες όψεις των μεταναστευτικών ροών, της οικονομικής δράσης, της ζωής και του πολιτισμικού σύμπαντος των εμπόρων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Βλ. ενδεικτικά Ο. Katsiardi-Hering, «Greek Merchant Colonies in Central and South-Eastern Europe in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries», στο Victor N. Zakharov – Gelina Harlaftis – Ο. Katsiardi-Hering (επιμ.), *Merchant Colonies in the Early Modern Period*, Λονδίνο 2012, σ. 127-139· Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα)*, Αθήνα 2011· Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ελληνικές*

Η Βιέννη και η Τεργέστη, τα δύο σημαντικότερα εμπορικά κέντρα της παλαιάς Αυστρίας, αποτέλεσαν τους βασικούς πόλους έλξης των ξένων εμπόρων. Ο κομβικός ρόλος της Βιέννης στο χερσαίο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, καθώς και στη χονδρική διάθεση εγχώριων προϊόντων στην εσωτερική αγορά, την είχε καταστήσει ήδη από το τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα περιζήτητο εμπορικό προορισμό.²⁹ Από το 1790 ως το 1820 εγκαταστάθηκαν στην αυστριακή πρωτεύουσα περίπου 110 Οθωμανοί υπήκοοι (ως επί το πλείστον Ελληνορθόδοξοι έμποροι), ενώ κατά το διάστημα 1815-1848 μόνο στη Βιέννη κατευθύνθηκαν 41 από τους συνολικά 356 Εβραίους εμπόρους της Φρανκφούρτης που μετανάστευσαν από την πόλη τους με προορισμούς σε ολόκληρο τον κόσμο.³⁰ Σχεδόν ένας στους δύο νέους επιχειρηματίες που υπέβαλαν αίτηση χορήγησης της ειδικής άδειας άσκησης χονδρεμπορίου (Großhandlungsbefugnis) στη Βιέννη από το 1852 ως το 1859 είχαν γεννηθεί εκτός Αυστρίας ή ήταν δεύτερης γενιάς μετανάστες στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη και την Τεργέστη.³¹ Και καθώς η συγκεκριμένη άδεια επέτρεπε στον κάτοχο της την ενασχόληση με κάθε είδους επιχειρηματική δραστηριότητα, αρκετοί ξενικής προέλευσης Βιεννέζοι «μεγαλέμποροι» (Großhändler), όπως οι βαρόνοι Γεώργιος και Σίμων Σίνας, ο βαρόνος Άνσελμ Σολομών Ρότσιλντ, ο Σαμουήλ Σίντλερ, ο Μαξ Σπρίνγκερ κ.ά., ήταν μέλη ορισμένων από τις ισχυρότερες επιχειρηματικές οικογένειες της Αυστρίας

εμπορικές επιχειρήσεις στην Κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18ου αιώνα. Η οικογένεια Πόνδικα, διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ 2002· Ίκαρος Μαντούβαλος, *Όψεις του Παροικιακού Ελληνισμού. Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχείρηση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου – 19ος αιώνας)*, διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ 2007.

29. Elisabeth Lichtenberger, «Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City. Sozialstatistische Querschnittsanalysen am Wiener Beispiel», στο Heimold Helczmanovszki (επιμ.), *Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs*, Βιέννη 1973, σ. 313.

30. Πρβλ. G. Chaloupek κ.ά., «Handel im vorindustriellen Zeitalter», ό.π., 1015. Είναι ενδεικτικό της αυξανόμενης σημασίας της Βιέννης για το διεθνές εμπόριο ότι στα τέλη του 18ου και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα μετανάστευσαν σε αυτήν έμποροι αντίστοιχης προέλευσης και θρησκείματος με εκείνους που απαντούν την ίδια περίοδο ως νεήλυδες στο Λονδίνο: Εβραίοι και προτεστάντες από τη Γερμανία, Ελληνορθόδοξοι από την Οθωμανική Αυτοκρατορία κ.ά.· πρβλ. S. Chapman, *Merchant Enterprise in Britain*, ό.π., σ. 139.

31. ÖStA, AVA, HM, Faszikel (φάκελος, εφεξής F.) 100 / Zahl (αριθμός εγγράφου, εφεξής Zl.) 22909, F. 121 / Zl. 11368, F. 103 / Zl. 662, F. 99 / Zl. 18601, F. 129 / Zl. 23822, F. 95 / Zl. 5531, F. 75 / Zl. 13065, F. 91 / Zl. 501.

και ολόκληρης της Ευρώπης.³² Ενώ όμως στη Βιέννη ο ρόλος και η παρουσία των ξένων μεγαλεμπόρων περιοριζόταν ή «επισκιαζόταν» από την επιβλητική θέση που κατείχαν στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα η αυλική αριστοκρατία, η ανώτερη υπαλληλία, ο στρατός και ο ανώτερος καθολικός κλήρος, η πολυεθνική, αυθεντικά αστική και κοσμοπολίτικη, κοινωνία της Τεργέστης, τα οικονομικά θεμέλια της οποίας υπήρξαν το διεθνές εμπόριο, το εφοδιασμένο με εμπορικά προνόμια λιμάνι της, καθώς και οι τραπεζιτικές και ασφαλιστικές εργασίες, τους πρόσφερε μεγαλύτερες ευκαιρίες κοινωνικής ηγεμονίας. Εξάλλου Έλληνες, Εβραίοι, Ιταλοί και Ελβετοί μεγαλέμποροι έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην εδραίωση της πόλης ως πρώτου λιμανιού της Μοναρχίας και σημαντικού κέντρου του διεθνούς διαμετακομιστικού εμπορίου στη Μεσόγειο.³³

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι ρυθμοί εγκατάστασης ξένων εμπόρων στην Αυστρία υποχώρησαν σημαντικά. Η ανάδυση εθνικών κρατών στη Βαλκανική και η γερμανική ενοποίηση επέδρασαν ανασχετικά στην επιχειρηματική κινητικότητα. Αντίθετα, στο πλαίσιο και της αυξανόμενης οικονομικής ενσωμάτωσης των χωρών και περιφερειών της Αψβουργικής Μοναρχίας τις τελευταίες δεκαετίες πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρείται ενίσχυση της εσωτερικής μετανάστευσης εμπόρων και επιχειρηματιών με κύριο προορισμό τη Βιέννη. Εντούτοις, ακόμη και στις αρχές του 20ού αιώνα η εκπροσώπηση των θρησκευτικών μειονοτήτων στον εμπορικό και ευρύτερα επιχειρηματικό κόσμο παραμένει δυσανάλογα υψηλή σε σχέση με την αναλογία τους επί του συνολικού πληθυσμού.³⁴ Τη μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα αποτελούν οι Εβραίοι έμποροι, οι οποίοι είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στην περιοχή της Βιέννης (της πόλης με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση εβραϊκού πληθυσμού στην Ευρώπη τον 19ο αιώνα), στη Βοημία και τη Μοραβία, στη Γαλικία και στην Ουγγαρία. Ακόμη και στην περίοδο του Μεσοπολέ-

32. ÖStA, AVA, HM, F. 91 / Zl. 662, F. 99 / Zl. 11368, F. 103 / Zl. 6544, F. 113 / Zl. 5531.

33. Για τους μεγαλέμπορους από τις διάφορες εθνικές και θρησκευτικές ομάδες της Τεργέστης βλ. Roberto Finzi – Giovanni Panjek (επιμ.), *La città dei gruppi 1719-1918* (Storia economica e sociale di Trieste), τ. 1, Τεργέστη 2001. Ειδικά για την ελληνική παροικία βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1750-1830*, Αθήνα 1986 και της ίδιας, «La presenza dei Greci a Trieste: tra economia e società», στο R. Finzi – G. Panjek (επιμ.), *La città*, ό.π., σ. 519-546.

34. J. Mentschl, «Das österreichische Unternehmertum», ό.π., σ. 256· Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, Βιέννη 2001, σ. 319.

μου η παρουσία των Εβραίων στον εμπορικό και τον πιστωτικό τομέα παρέμενε ιδιαίτερα ισχυρή. Το 1930 το 37% των απασχολούμενων στο εμπόριο στην Αυστρία, το 45% στην Ουγγαρία και το 57% στην Τσεχοσλοβακία ήταν Εβραίοι.³⁵

Ως προς την εμβέλεια της επιχειρηματικής δράσης των Αυστριακών εμπόρων, γηγενών ή μη, η ιστορική έρευνα έχει καταδείξει την πρωταγωνιστική συμβολή σημαντικού τμήματος της εμπορικής ελίτ στην εκβιομηχάνιση και τον οικονομικό μετασχηματισμό της Αυστρίας ήδη από τον ύστερο 18ο αιώνα, πρακτική που απαντά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες κατά τον 19ο αιώνα, όπως τα γερμανικά κράτη, η Γαλλία, η Ρωσία και η Σουηδία.³⁶ Προπάντων στη Βιέννη καταγράφεται ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνταν ταυτόχρονα στο εμπόριο, τη βιομηχανία-μανουφακτούρα και τον πιστωτικό τομέα.³⁷ Η βιομηχανία και γενικότερα ο κλάδος της μεταποίησης αποτέλεσαν την πρώτη επιλογή για επιχειρηματική εξάπλωση των μεγαλεμπόρων κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ακολουθούμενη από τον τραπεζικό τομέα. Πέρα από τις προοπτικές κερδοφορίας που πρόσφερε η βιομηχανία στις απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Κεντρική Ευρώπη, η στροφή των εμπόρων προς τη βιομηχανία –προπάντων την υφαντουργία– αποτέλεσε ένα διαρκές ζητούμενο για το οικονομικό επιτελείο των Αψβούργων ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα, προκειμένου να μειωθούν οι εισαγωγές και να ενισχυθεί η εγχώρια παραγωγή.³⁸ Η κεφαλαιουχική επάρκεια, η πο-

35. Για την παρουσία, τη σημασία και τον ρόλο των Εβραίων εμπόρων στις χώρες της Αψβουργικής Μοναρχίας βλ. Victor Karady, «Jüdische Unternehmer und Prozesse der Verbürgerlichung in der Habsburgermonarchie (19.-20. Jahrhundert)», στο Werner Mosse – Hans Pohl (επιμ.), *Jüdische Unternehmer in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Στουτγάρδη 1992, σ. 36-38 και 49-50. Ειδικά για τον Μεσοπόλεμο βλ. E. Bruckmüller, «Das Österreichische Bürgertum zwischen Monarchie und Republik», *Zeitgeschichte* 20 (1993), 3-4, σ. 60-84.

36. Για την Αυστρία πρβλ. A. Brusatti, «Der Unternehmer in Industrie und Handel», στο Erich Zöllner (επιμ.), *Österreichs Sozialstrukturen in historischer Sicht*, Βιέννη 1980, σ. 62 και H. Matis, «Der österreichische Unternehmer», ό.π., σ. 292. Για τις άλλες χώρες πρβλ. J. Kocka, *Unternehmer*, ό.π., σ. 43· Bo Stråth, «Die bürgerliche Gesellschaft Schwedens im 19. Jahrhundert», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, τ. 1, Μόναχο 1988, σ. 233· Pamela M. Pilbeam, *The Middle Classes in Europe 1789-1914. France, Germany, Italy and Russia*, Λονδίνο 1990, σ. 34, 38.

37. I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 335.

38. G. Chaloupek – Peter Eigner – M. Wagner, *Wien Wirtschaftsgeschichte*, ό.π., τ. 1, σ. 31.

λύτιμη εμπορική εμπειρία, η πρόσβαση σε φθηνές πρώτες ύλες, η άμεση και χωρίς διαμεσολάβηση διάθεση των προϊόντων και βεβαίως η αντοχή στις περιόδους κρίσης λόγω του πλήθους των επιχειρήσεων και της δυνατότητας συμψηφισμού ζημιών και κερδών³⁹ αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες κατίσχυσης των «μεγαλεμπόρων επιχειρηματικού τύπου» στην αναδυόμενη βιομηχανική οικονομία του 19ου αιώνα.⁴⁰ Ασφαλής επένδυση και συχνά επικερδής δραστηριότητα για τους μεγαλέμπορους ήταν η εκμετάλλευση και εμπορία σπιτιών και ακινήτων, όπως μας δείχνουν μελέτες για τη Βιέννη των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα.⁴¹

Ο επιχειρηματικός προσανατολισμός των Αυστριακών εμπόρων ακολουθεί περίπου τις ίδιες τάσεις και στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Ερευνώντας στο Αρχείο του Υπουργείου Εμπορίου (Archiv des Handelsministeriums) για την περίοδο 1848-1900, εντόπισα 200 εμπόρους («Kaufleute») με μία ή και περισσότερες παράλληλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, δηλαδή το 16,5% των 1.201 εμπόρων που αναφέρονται ονομαστικώς στα υπουργικά έγγραφα. Με 52,5% η βιομηχανία βρίσκεται με μεγάλη διαφορά στην πρώτη θέση των προτιμήσεων των εμπόρων του ερευνητικού μου δείγματος, ενώ η συγγενής προς το εμπόριο αγρών χρηματοπιστωτική δραστηριότητα αφορά το 11% των περιπτώσεων. Η ίδρυση ή η επέκταση του δικτύου τραπεζών, όπως της Τράπεζας Πίστεως (Creditanstalt) και της Αυστριακής Εθνικής Τράπεζας (Österreichische Nationalbank), ταμειωτηρίων, ασφαλιστικών και άλλων μετοχικών εταιρειών, πρόσφεραν νέες δυνατότητες δραστηριοποίησης στους εμπόρους από τη θέση του διοικητή ή του διευθύνοντος συμβούλου, στην έδρα ή σε κάποιο υποκατάστημα τράπεζας, πολυμετοχικής εταιρείας κ.λπ. Περί το 14,5% των εμπόρων του δείγματος κατείχαν τέτοιου είδους θέσεις. Στο 13% των περιπτώσεων δηλώνεται η ιδιοκτησία και εκμετάλλευση ακινήτων, ενώ με ποσοστά κάτω του 10% αντιπροσωπεύονται ο εφοπλισμός και οι εταιρείες μεταφορών. Στην πλειονότητά τους οι έμποροι με ποικίλες επιχειρηματικές δραστηριότητες έδρευαν σε πόλεις με πληθυσμό άνω των 20.000 κατοίκων, και ειδικότερα σε ποσοστό 64,5% σε μεγαλουπόλεις (Βιέννη, Τερζέστη, Πράγα, Γκρατς, Μπρνο) και 27,5% σε πόλεις με πληθυσμό από 20.000 έως 100.000 κατοίκους (Όλμουτς,

39. Στο ίδιο, σ. 258· I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 335.

40. Vera Bácskai, «Die Pester Großkaufleute: Stadtbürger, Unternehmer oder dritter Stand?», στο E. Brukmüller – U. Döcker – Hannes Stekl – Peter Urbantsch (επιμ.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie I*, Βιέννη – Κολωνία 1990, σ. 27.

41. Πρβλ. I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 30-31.

Λιντς, Τροπάου, Τσέρνοβιτς, Σάλτσμπουργκ, Ίνσμπρουκ, Μάρμπουργκ, Πρτσέμισλ, Ζάρα, Λιουμπλιάνα).⁴²

Η επένδυση και η στροφή στη βιομηχανία δεν σήμαινε αυτομάτως την εγκατάλειψη του εμπορίου προϊόντων. Αντίθετα, παρατηρείται μακρά φάση παράλληλης άσκησης εμπορικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων. Εντούτοις δεν πρέπει να υπερεκτιμάται η παρουσία των εμπόρων στη βιομηχανική εποχή. Οι διαδικασίες επένδυσης του εμπορικού και τραπεζικού κεφαλαίου στη βιομηχανία σηματοδοτούν κατά τη μεταβατική περίοδο 1840-1880 τη σταδιακή εδραίωση των βιομηχάνων στον επιχειρηματικό κόσμο. Εξάλλου, μεγάλο μέρος των εμπορικών λειτουργιών ενσωματώνονται στις νέες βιομηχανίες, οι οποίες συχνά αναλαμβάνουν την εισαγωγή πρώτων υλών και τη διακίνηση των προϊόντων τους.⁴³ Μεγάλοι πάντως βιομήχανοι στην Αυστρία του ύστερου 19ου και πρώιμου 20ού αιώνα κατάγονταν από εμπορικές οικογένειες ή είχαν οι ίδιοι ασχοληθεί με το εμπόριο πριν δραστηριοποιηθούν στη βιομηχανία.

Οι έμποροι στην αυστριακή κοινωνία

Η οικονομική και κατ' επέκταση κοινωνική θέση των Αυστριακών εμπόρων συναρτάται σε μεγάλο βαθμό με τον χώρο δραστηριοποίησής τους, καθώς η έδρα της εμπορικής επιχείρησης καθορίζει εν δυνάμει βασικές παραμέτρους της εμπορικής δραστηριότητας και του ύψους της κερδοφορίας, όπως το μέγεθος, το είδος και τη σύνθεση της πελατείας, τις δυνατότητες ταχείας και φτηνής μεταφοράς των προϊόντων, την κεντρική ή περιθωριακή θέση μιας εμπορικής επιχείρησης σε σχέση με το εξωτερικό ή το εσωτερικό εμπόριο.⁴⁴

Τα πρώτα στατιστικά στοιχεία που διαθέτουμε για την κατανομή των ανεξάρτητα απασχολούμενων στο εμπόριο και τις μεταφορές στην Αυστρία κατά περιφέρειες –«Χώρες του Στέμματος» (Kronländer)–, χρονολογούνται από την απογραφή του 1869, της πρώτης μιας σειράς συστηματικών και αξιόπιστων απογραφών που διενεργούνταν ανά δεκαετία στην Αυστρία μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Περίπου το 92,5% των εμπόρων της παλαιάς Αυστρίας ήταν εγκατεστημένο σε εννέα από τα 15 κρατίδια, τα οποία συγκέντρωναν σχεδόν το 87,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Το κρατίδιο με την υψηλότερη συγκέντρωση εμπόρων ήταν η Βοημία, ακολουθούμενη από την Κάτω Αυστρία (με τη

42. K. Raptis, *Kaufleute*, ό.π., σ. 284-285.

43. Στο ίδιο, σ. 284.

44. Στο ίδιο, σ. 208.

Βιέννη), τη Γαλικία, τη Μοραβία, την παράκτια χώρα (Küstenland), τη Στυρία, την Άνω Αυστρία, το Τυρόλο και το Φοράρλμπεργκ. Στα εδάφη των παραπάνω κρατιδίων βρίσκονταν οι περιοχές με τον υψηλότερο βαθμό εκβιομηχάνισης (Βοημία, Βιέννη και περίχωρα, Μοραβία, Φοράρλμπεργκ), η πρωτεύουσα και το μεγαλύτερο λιμάνι της Μοναρχίας (Βιέννη και Τεργέστη), οι μεγάλες πόλεις και τα σημαντικά περιφερειακά εμπορικά κέντρα, όπως η Πράγα, το Μπρνο (Μπρυν), το Όλμουτς, το Γκρατς, το Λιντς, το Λβοφ (Λέμπεργκ) και η Κρακοβία. Αντίθετα, αραιοκατοικημένες και οικονομικά καθυστερημένες περιοχές στην περιφέρεια (Δαλματία, Μπουκοβίνα) ή ορεινές χώρες με υψηλό βαθμό αυτοκατανάλωσης (Καρινθία, Καρινόλα, Σάλτσμπουργκ) φιλοξενούσαν συγκριτικά πολύ μικρότερο αριθμό εδραίων εμπόρων.⁴⁵

Με πυκνή παρουσία στα αστικά κέντρα, οι έμποροι αναγνωρίζονται ως βασική συνιστώσα των αστικών τάξεων και εν γένει των αστικών κοινωνιών της Αυστρίας, καθώς και άλλων χωρών της Ευρώπης κατά τον μακρύ 19ο αιώνα, όπως της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ελβετίας.⁴⁶ Με ιδιαίτερη έμφαση έχει υπογραμμιστεί ο κυρίαρχος ρόλος των μεγάλων εμπορών στη συγκρότηση και ανάπτυξη της αστικής, και μάλιστα της μεγαλοαστικής, τάξης στον κεντροευρωπαϊκό και ανατολικοευρωπαϊκό χώρο.⁴⁷ Η εμπορική τάξη είχε εξάλλου μια αστική παράδοση αιώνων ως

45. Για τα στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό των κρατιδίων της Αυστρίας, την κατανομή των εμπόρων σε αυτά καθώς και στις μεγάλες πόλεις βλ. τους πίνακες 3: Πληθυσμός κατά Χώρες του Στέμματος, 52: Κατανομή των εργαζομένων κατά Χώρες του Στέμματος, 54-56: Κατανομή πληθυσμού κατά επαγγέλματα και θέση στην εργασία και 62: Επαγγελματικά ενεργός πληθυσμός των μεγαλουπόλεων, στο Birgit Bolognese-Leuchtenmüller, *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750-1918*, 1ο μέρος, Βιέννη 1978, σ. 3-5, 144-145, 152-160 και 218-221 αντίστοιχα.

46. Για την Αυστρία βλ. E. Brukmüller – H. Stekl, «Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürgertum*, ό.π., σ. 170, 173-174· για τη Γερμανία βλ. Rainer M. Lepsius, «Zur Soziologie des Bürgertums und der Bürgerlichkeit», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Γκέτινγκεν 1987, σ. 86· για τη Γαλλία βλ. Adeline Daumard, *Les Bourgeois et la bourgeoisie en France depuis 1815*, Παρίσι 1991, σ. 49 και για την Ελβετία Albert Tanner, «Bürgertum und Bürgerlichkeit in der Schweiz. Die Mittelklassen an der Macht», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürgertum*, ό.π., σ. 202.

47. V. Bácskai, «Vorwort», στο V. Bácskai (επιμ.), *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, Βουδαπέστη 1986, σ. 4 και György Ránki, «Die Entwicklung des ungarischen Bürgertums vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürgertum*, ό.π., σ. 232-237.

προς τα δικαιώματα, τα προνόμια και τις υποχρεώσεις, που συνδεόταν με την ιδιότητα του αστού-πολίτη (Stadtbürger) στις αυτοδιοικούμενες προ-νεωτερικές πόλεις του γερμανόφωνου χώρου. Αυτή η παράδοση αστικότητας των εμπόρων συνεχίζεται και στην Αυστρία του πρώτου μισού του 19ου αιώνα,⁴⁸ ενώ από το 1861, μετά τη νεο-απολυταρχία (Neoabsolutismus) της μετεπαναστατικής δεκαετίας του 1850, εδραιώνονται τα φιλελεύθερα-καπιταλιστικά κριτήρια της αστικής ιδιότητας του πολίτη στη βάση της κατοχής περιουσίας και μέσων παραγωγής ή της ακαδημαϊκής μόρφωσης (Besitz und Bildung).⁴⁹

Η αστικότητα των Αυστριακών εμπόρων επιβεβαιώνεται για την ίδια περίοδο και ως προς την κουλτούρα τους, τους τρόπους συμπεριφοράς και τις νοοτροπίες τους, τη δημόσια παρουσία και δραστηριοποίησή τους. Η συμμετοχή τους σε πάσης φύσεως συλλόγους, η στράτευσή τους για κοινωφελείς σκοπούς, οι αγαθοεργίες και η φιλανθρωπία αποτελούν εκφράσεις αστικότητας κυρίως μεγαλεμπόρων με οικονομική ισχύ, ευρύ φάσμα επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και πολιτική επιρροή, που φρόντιζαν για το κοινωνικό γόητρο και τη φήμη τους στο πλαίσιο μιας αστικοποιούμενης κοινωνίας.⁵⁰ Η κοσμοπολίτικη Τεργέστη του ύστερου 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα αποτελεί ένα πολύ καλό παράδειγμα ενοποιητικής λειτουργίας της αστικής κουλτούρας, καθώς η εμπορική, χρηματιστική και γενικότερα οικονομική αστική τάξη της πόλης, παρά την εθνική και θρησκευτική της ετερογένεια, φαίνεται ότι διέθετε κοινό κοινωνικό υπόβαθρο αξιών, συμφερόντων, τρόπου ζωής και κανόνων συμπεριφοράς.⁵¹

Ωστόσο η αστική κουλτούρα και νοοτροπία των εμπόρων και γενικό-

48. Η συμπερίληψη, ωστόσο, στην αστική τάξη δεν αφορά μεγάλη μερίδα εμπορευομένων, όπως οι πλανόδιοι έμποροι, οι μικροπωλητές και οι μικρομαγαζάτορες, οι οποίοι μάλλον κινούνταν στο περιθώριο της αστικής τάξης μεταξύ αστών και προλεταρίων και μπορούν να προσδιοριστούν ως μικροαστοί: βλ. K. Raptis, *Kaufleute*, ό.π., σ. 28-29.

49. Για την πρώιμη Νεότερη εποχή βλ. Alex Flügel, «Wirtschaftsbürger oder Bourgeois? Kaufleute, Verleger und Unternehmer in der Gesellschaft des Ancien Régimes», στο Hans-Jürgen Puhle (επιμ.), *Bürger in der Gesellschaft der Neuzeit. Wirtschaft-Politik-Kultur*, Γκέτινγκεν 1991, σ. 110 και για τον πρώιμο 19ο αιώνα βλ. J. Kocka, «Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert», στο J. Kocka (επιμ.), *Bürger und Bürgerlichkeit*, ό.π., σ. 21-22.

50. K. Raptis, *Kaufleute*, ό.π., σ. 260-268, 285-286.

51. Πρόκειται για το κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου της Anna Millo, *L' elite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891-1938*, Μιλάνο 1989.

τερα των επιχειρηματιών, προπάντων των πολύ πλούσιων και ισχυρών, της αυτοκρατορικής και «αριστοκρατικής» Αυστρίας του 19ου αιώνα έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση. Πρόκειται για τη θέση του «εξαριστοκρατισμού» ή «εκφεουδαλισμού» της αυστριακής αστικής τάξης. Πώς μπορεί να ερμηνευθεί αλλιώς ο πολυέξοδος και πολυτελής τρόπος ζωής Βιεννέζων κυρίως μεγαλεμπόρων, τραπεζιτών και βιομηχάνων ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν μιμούνται σαφώς αριστοκρατικά πρότυπα και υιοθετούν συνήθειες των ευγενών; Ποια σχέση είχαν με τις αστικές αρετές της εγκράτειας και της οικονομίας τα επιβλητικά μέγαρα κύριας ή εξοχικής κατοικίας στη Βιέννη και τα περιχώρά της με το πολυπληθές υπηρετικό προσωπικό; Ήταν έκφραση αστικότητας η εμμονή επιφανών εκπροσώπων του εμπορικού και επιχειρηματικού κόσμου στην απόκτηση τίτλων μέσης και χαμηλής έστω ευγένειας, όπως του βαρόνου και του ιππότη (Freiherr von, Ritter von,) ως μέσου κοινωνικής ανόδου μέχρι και το τέλος της Μοναρχίας; Κατά τους Αυστριακούς ιστορικούς Ernst Brukmüller και Hannes Stekl οι «αριστοκρατικές φιλοδοξίες» των αστών δεν αποτελούσαν τόσο έκφραση εκφεουδαλισμού όσο αντίδραση στην άρνηση πλήρους κοινωνικής αναγνώρισης από την παλιά κληρονομική αριστοκρατία. Πέρα από αναγκαίες επαγγελματικές και κοινωνικές επαφές οι δυνατότητες συγχώνευσης –μέσω γάμου ή τακτικής κοινωνικής συναναστροφής– των έστω και τιτλούχων μεγαλοαστών της (δεύτερης κοινωνίας) (zweite Gesellschaft) με τους εξ αίματος αριστοκράτες της αυλικής (πρώτης κοινωνίας) (erste Gesellschaft) ήταν μέχρι τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας μηδαμινές.⁵²

Η διερεύνηση του ρόλου των εμπόρων στη συγκρότηση της αυστριακής αστικής τάξης δεν μπορεί, ωστόσο, να εξαντληθεί σε ένα στενό κύκλο μεγαλοαστών επιχειρηματιών της Βιέννης, της Τεργέστης και άλλων μεγαλουπόλεων –περιφερειακών κέντρων της παλαιάς Αυστρίας,⁵³ όσο ισχυροί και αν ήταν αυτοί, όσο και αν λειτουργούσαν ως πρότυπο σε οικονομικό, κοινωνικό και νοοτροπιακό επίπεδο. Μια άλλη διάσταση αστικότητας μας προσφέρουν οι έμποροι μικρών πόλεων της Αυστρίας, προπάντων τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα,⁵⁴ εποχή κατά την

52. E. Brukmüller – H. Stekl, «Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich», ό.π., σ. 177-180. Πρβλ. ακόμη I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 246-249, 338-339.

53. Π.χ. η Πράγα, το Μπρνο, το Όλμουτς, το Γκρατς, το Λιντς, το Λβοφ.

54. Στα δύο σημαντικότερα ερευνητικά προγράμματα της δεκαετίας του 1990 για τις αστικές τάξεις των μικρών πόλεων στην Αυστρία του ύστερου 19ου αιώνα βρίσκουμε στοιχεία για τον ρόλο και τη θέση των εμπόρων, οι οποίοι δεν αποτέλε-

οποία η απόσταση ανάμεσα στις ακτινοβολούσες και συνώνυμες με τη νεωτερικότητα μεγαλουπόλεις και στις κωμοπόλεις της επαρχίας μειώθηκε αισθητά λόγω της βελτίωσης των συγκοινωνιών και της επέκτασης του σιδηροδρομικού δικτύου, της αυξανόμενης εσωτερικής μετανάστευσης και της βαθμιαίας οικονομικής ενσωμάτωσης μέσω των μηχανισμών της αγοράς.⁵⁵ Εξάλλου κατά τον Γερμανό ιστορικό D. Langewiesche, στον περιορισμένο κόσμο των μικρών πόλεων γίνεται σαφές τι συγκεκριμένα σήμαινε για τον καθένα η αστική κοινωνία και πώς η πρόοδος, η κεντρική της ουτοπία, βιώθηκε και αφομοιώθηκε από τους ανθρώπους.⁵⁶

Από τις δύο βασικές έρευνες για τους αστούς μικρών κατά βάση επαρχιακών πόλεων με πληθυσμό από 2.000 ως 20.000 κατοίκους κατά την περίοδο 1862-1914 στην Άνω και Κάτω Αυστρία, στη Βοημία, στη Μοραβία, στο Σάλτσμπουργκ, στο Τυρόλο και το Φοράρλμπεργκ προκύπτει ότι οι ευκατάστατοι έμποροι ανήκαν παντού στον ολιγάριθμο ηγετικό πυρήνα και στο ανώτερο κοινωνικό στρώμα.⁵⁷ Λόγω της μεγαλύτερης γεωγραφικής διασποράς τους σε σύγκριση με άλλες ομάδες της οικονομικής αστικής τάξης (βιομήχανους, τραπεζίτες, εφοπλιστές), οι έμποροι δραστηριοποιούνται τόσο στις εκβιομηχανισμένες όσο και στις μη εκβιομηχανισμένες περιοχές. Διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε τυπικές βιομηχανικές πόλεις όπως το Aussig και το Beraun στη Βοημία, το Mährisch Schönberg στη Μοραβία και η Wiener Neustadt στην Κάτω Αυστρία, σε πόλεις με λειτουργία περιφερειακού διοικητικού κέντρου, όπως η πόλη Wels στην Άνω Αυστρία, και φυσικά σε πόλεις με εμπορικό προσανατολισμό, όπως το Bregenz στις ακτές της λίμνης Μπόντενζεε στο Φοράρλμπεργκ και το φημισμένο για τα κρασιά και τα κελλάρια του Ρετς στην Κάτω Αυστρία.⁵⁸ Παρά τη συμμετοχή τους όμως στις ελίτ

σαν ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας. Βλ. σχετικά K. Raptis, «Bürgertumsforschung in Österreich: Ein Bericht», *Osterreich in Geschichte und Literatur* 45 (2001), 2b-3, σ. 177.

55. Elisabeth Ulspurger – H. Stekl, «Schnittstellen von Stadtgeschichte und Bürgertumsforschung», στο H. Stekl (επιμ.), *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900*, Βιέννη 1994, σ. 9.

56. Dieter Langewiesche, «Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft. Bemerkungen zur Forschungsentwicklung», *Informationen zur modernen Stadtgeschichte* 1 (1991), σ. 3.

57. H. Heiss – H. Stekl – P. Urbanitsch, «Zusammenfassung: Kleinstadtbürgertum in Cisleithanien 1862-1914», στο P. Urbanitsch – H. Stekl (επιμ.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862-1914* (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX), Βιέννη – Κολωνία – Βαϊμάρη 2000, σ. 468.

58. Hans Peter Hye, «Aussig-Eine Industriestadt am Rande des Reiches»,

όλων των τύπων επαρχιακών πόλεων, το βάρος και η σημασία τους διαφοροποιείται κατά περίπτωση. Ενώ δηλαδή στις πόλεις με βιομηχανικό χαρακτήρα οι έμποροι επισκιάζονταν κάπως από τους βιομήχανους, σε πόλεις με ισχυρές εμπορικές παραδόσεις χωρίς ιδιαίτερη ανάπτυξη του μεταποιητικού κλάδου κυριαρχούσαν στην οικονομική και κοινωνική ζωή των τοπικών κοινωνιών μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα.⁵⁹ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το Ρετς, μια περιοχή με σημαντικότερη πηγή πλούτου το εμπόριο κρασιού. Έχοντας εδραιώσει την οικονομική εξουσία τους στην ευρύτερη περιοχή, οι οινέμποροι του Ρετς έπαιξαν παράλληλα πρωτεύοντα ρόλο στη συγκρότηση μιας επαρχιώτικης αστικής κοινωνίας μέσω της χρηματοδότησης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και κοινωφελών έργων, της φιλανθρωπικής δράσης και της υποστήριξης συλλόγων. Στο πλαίσιο της επέκτασης του νεωτερικού πνεύματος από τις μητροπόλεις στις μικρές πόλεις της περιφέρειας, το ιδιόκτητο σπίτι, και δη στη γεμάτη συμβολισμούς κεντρική πλατεία, συνέχιζε, ακόμη και στις αρχές του 20ού αιώνα, να λειτουργεί ως σύμβολο κοινωνικής υπεροχής και αποκλειστικότητας, όπως συνέβαινε για αιώνες.⁶⁰

Μπορούμε συμπερασματικά να υποστηρίξουμε ότι στις περισσότερες επαρχιακές πόλεις της παλαιάς Αυστρίας οι έμποροι λειτούργησαν ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της προ-νεωτερικής και νεωτερικής αστικής τάξης, ως εκφραστές τόσο της παραδοσιακής όσο και της νεωτερικής αστικής κουλτούρας.

σ. 25-29, Marie Tošnerová, «Beraun-Im Sog fortschreitender Modernisierung», σ. 166, Hubert Weitensfelder, «Bregenz-Liberalismus und Tourismus am Bodensee», σ. 171-179, František Spurný, «Mährisch-Schönberg. Eine Domäne der deutschen Industrie», σ. 345, Gabriele Fröschl, «Wels-Im Schatten der Landeshauptstadt», σ. 395 και Sigrid Freisleben, «Wiener Neustadt-„Nach Wien die bedeutendste Stadt im Lande“», σ. 423, όλα στο P. Urbanitsch – H. Stekl (επιμ.), *Kleinstadtbürgertum*, ό.π.

59. Το θέμα της έντονης παρουσίας και ισχύος των βιομηχάνων στις μικρές πόλεις της επαρχίας τίθεται για τις περισσότερες περιοχές της παλαιάς Αυστρίας μετά το 1870 ή και 1880, αφού τότε επεκτείνεται με γοργούς ρυθμούς η εκβιομηχάνιση τόσο γεωγραφικά όσο και σε νέους κλάδους μεταποίησης. Αλλά και στις πόλεις με πρώιμη εκβιομηχάνιση, όπως το Beraun στη Βοημία και το Mährisch Schönberg στη Μοραβία, η βιομηχανική μπουρζουαζία δεν κάνει αισθητή την παρουσία της πριν τα μέσα του 19ου αιώνα. Μέχρι τότε ίσχυαν οι παραδοσιακές δομές της προ-νεωτερικής πόλης με τους τεχνίτες να κατέχουν ακόμη σημαντική θέση δίπλα στους εμπόρους και τους άλλους επαγγελματίες.

60. H. Stekl, «Vermögen und Lebensstil – Mangel, Solidarität, Repräsentation», στο H. Stekl (επιμ.), *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich*, ό.π., σ. 138-140.

Σχέσεις με την αυτοκρατορική και εκτελεστική εξουσία

Στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων, κράτος με παράδοση παρεμβατικής πολιτικής στην οικονομία ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, οι έμποροι της χώρας, κυρίως οι μεγαλέμποροι της Βιέννης, συνδέονταν στενά με την αυτοκρατορική εξουσία. Η υποστήριξη που πρόσφερε στους χονδρέμπορους, όπως άλλωστε και ανεξαιρέτως σε ολόκληρο τον επιχειρηματικό κόσμο της Αυστρίας η αυτοκρατορική κυβέρνηση της Βιέννης,⁶¹ αποσκοπούσε καταρχήν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της αυστριακής οικονομίας, η οποία καλούνταν να υπηρετήσει την εξωτερική πολιτική μιας μεγάλης δύναμης με πρωταγωνιστικό ρόλο στην ευρωπαϊκή σκηνή τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1860. Υπήρχαν όμως και οι πιεστικές ανάγκες της οικονομικής συγκυρίας, που επέβαλαν παραχωρήσεις προς τους κεφαλαιούχους μεγαλέμπορους, τραπεζίτες και βιομήχανους (προπάντων της Βιέννης), οι οποίοι δάνεισαν επανειλημμένως το αυστριακό κράτος, ώστε να αποφευχθεί η χρεοκοπία και να διασωθούν τα δημόσια οικονομικά, τα οποία βρίσκονταν σε οικτρή κατάσταση κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα λόγω των υπέρογκων δαπανών της Αυστρίας για τους πολέμους με τη Γαλλία του Ναπολέοντα. Η εξάρτηση του κράτους από τους ιδιώτες τραπεζίτες μετά το 1815 ήταν τόσο μεγάλη, ώστε δυναμιτίστηκε κάθε προσπάθεια φορολογικής μεταρρύθμισης που θα έθιγε έστω και ελάχιστα τους εύπορους αστούς. Τα εισοδήματα από το εμπόριο, τη βιομηχανία και τις τραπεζιτικές εργασίες συνέχιζαν να υπόκεινται σε μηδαμινή, πρακτικά μηδενική, φορολογία.⁶² Η απονομή τίτλων ευγένειας από τον αυτοκράτορα, περιζήτητη κοινωνική διάκριση μέχρι την πτώση της Αψβουργικής Μοναρχίας, θεωρήθηκε ως ανταμοιβή για τη νομιμοφροσύνη και την πολιτική απάθεια των μεγαλεμπόρων και των υπόλοιπων επιχειρηματιών έναντι του ανελεύθερου και συντηρητικού πολιτικού συστήματος του τέλους του 18ου και του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Στην Αυστρία των Αψβούργων η πρακτική της απονομής ευγένειας (Nobilitierung), η οποία επέτρεπε στην πλούσια αλλά πολιτικά ευνουχισμένη μεγαλοαστική τάξη της Βιέννης μια δειλή έστω προσέγγι-

61. E. Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, ό.π., σ. 232. Στη μελέτη της για την πρώιμη μπουρζουαζία της Βιέννης η Ingrid Mittenzwei υποστήριξε ότι η οικονομική πολιτική του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β' (1765-1790) πρόσφερε σημαντικές δυνατότητες διεύρυνσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας, συμβάλλοντας στην ανύψωση του κύρους των μεγαλεμπόρων, των τραπεζιτών και των ιδιοκτητών εργοστασίων. Πρβλ. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 336.

62. E. Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, ό.π., σ. 261.

ση της υψηλής και κληρονομικής αριστοκρατίας, εφαρμόστηκε σε πολύ μεγαλύτερη έκταση από ό,τι στο Βασίλειο της Πρωσίας.⁶³

Η νομιμοφροσύνη προς τον δυναστικό οίκο των Αψβούργων δεν χαρακτηριζε μόνο τον στενό κύκλο των μεγαλεμπόρων και των τραπεζιτών της Βιέννης, αλλά ευρύτερα τον εμπορικό κόσμο της αυτοκρατορίας, ο οποίος εξάλλου αποτελούσε βασική συνιστώσα της γερμανόφωνης αστικής τάξης, κυρίαρχης στα αστικά κέντρα όχι μόνο γερμανόφωνων αλλά και περιοχών με πληθυσμιακή υπεροχή άλλων εθνοτήτων.⁶⁴ Το ενδιαφέρον όμως είναι ότι η νομιμοφροσύνη προς τον αυτοκράτορα, και ιδιαίτερα προς τον Φραγκίσκο Ιωσήφ (1848-1916) δεν εκδηλώθηκε μόνο σε συνθήκες καταστολής και πολιτικής χειραγώγησης, όπως αυτές που επικράτησαν στην Αυστρία μετά τις επαναστάσεις του 1848 και μέχρι το 1860, αλλά και σε συνθήκες κοινοβουλευτισμού τις επόμενες δεκαετίες. Οι επιχειρηματίες ευνοούσαν την ύπαρξη ισχυρής κεντρικής εξουσίας, αφού με αυτόν τον τρόπο διασφαλιζόταν η επωφελής για εκείνους ενότητα του οικονομικού χώρου της Μοναρχίας. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η αστική και κοσμοπολίτικη Τεργέστη, η ανθηρή εμπορική τάξη της οποίας διακρινόταν τόσο για την εμμονή στην εκάστοτε εθνική γλώσσα και πολιτισμική ταυτότητα όσο και για την αυτοκρατορική νομιμοφροσύνη της.⁶⁵ Η όξυνση του εθνικισμού στην Αψβουργική Μοναρχία κατά τον ύστερο 19ο και πρώιμο 20ό αιώνα δεν φαίνεται να μείωσε τον αυτοκρατορικό («πατριωτισμό») των μεγαλεμπόρων των αυστριακών χωρών, εκτός από λίγες περιπτώσεις, όπως μια σημαντική μερίδα Τσέχων επιχειρηματιών, οι οποίοι, αν και δεν αξίωναν ανεξαρτησία, απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από τη Βιέννη.⁶⁶

Πίστη και νομιμοφροσύνη προς τον Αψβούργο αυτοκράτορα επέδειξαν προπάντων και σε μεγάλο βαθμό ξένοι ή/και μη χριστιανοί (Εβραίοι) έμποροι. Για τους εμπόρους αυτής της κατηγορίας ο Αψβούργος μονάρχης και η αυτοκρατορική διοίκηση αποτελούσαν εγγυητές κοινωνικής ενσωμάτωσης σε ένα πολυεθνικό κράτος και εξαργύρωσης της οικονομικής τους επιτυχίας σε κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, ιδιαιτέρως μετά

63. Πρβλ. I. Mittenzwei, *Zwischen Gestern und Morgen*, ό.π., σ. 337-338.

64. Πρβλ. E. Bruckmüller, «Das Österreichische Bürgertum zwischen Monarchie und Republik», *Zeitgeschichte* 20:3/4 (1993), σ. 66.

65. Anna Millo, «Das Triestiner Bürgertum. Kollektives Verhalten, politische Beteiligung, kulturelle Identität», στο H. Stekl – P. Urbanitsch – E. Bruckmüller – Hans Heiss (επιμ.), «*Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit*» (Bürgertum in der Habsburgermonarchie II), Βιέννη – Κολωνία – Βαϊμάρη 1992, σ. 77.

66. J. Mentschl, «Das österreichische Unternehmertum», ό.π., σ. 250, 273.

το 1867, όταν η Αυστρία απέκτησε σύνταγμα και πλήρεις κοινοβουλευτικούς θεσμούς.

Οι καλές σχέσεις με την αυτοκρατορική εξουσία ήταν ζωτικής σημασίας προπάντων για τους Εβραίους εμπόρους, οι οποίοι έρχονταν συχνά αντιμέτωποι με τη δυσπιστία, την καχυποψία και την εχθρότητα μεγάλων τμημάτων του καθολικού πληθυσμού της Αυστρίας. Ο αντισημιτισμός του γερμανικού εθνικού κινήματος (Deutschnationale) και των Χριστιανοκοινωνιστών (Christlichsoziale) στη Βιέννη του ύστερου 19ου αιώνα συνέβαλε στην περαιτέρω πρόσδεση των Εβραίων μεγαλοαστών της πρωτεύουσας στη Μοναρχία.⁶⁷ Ο εθνικισμός δεν ήταν ό,τι καλύτερο για την ιουδαϊκή εμπορική κοινότητα. Τα εμπόδια στην επαγγελματική πρόοδο και την οικονομική άνοδο των μελών μιας θρησκευτικής κοινότητας που προσδιοριζόταν από αρκετούς ως «λαός-παρίας», ήταν σαφώς λιγότερα σε ένα πολυδογματικό και πολυεθνικό κράτος, το οποίο διοικείτο από μια κατά το δυνατόν «υπερεθνική» γραφειοκρατία, απ' ό,τι σε ένα αμιγώς εθνικό κράτος.⁶⁸

Είναι γεγονός ότι στα έγγραφα του Αρχείου του Υπουργείου Εμπορίου αποτυπώνεται η βούληση της πολιτικής ηγεσίας αλλά και της ανώτερης γραφειοκρατίας του καθ' ύλην αρμόδιου για το εμπόριο Υπουργείου να μη δίνεται βάση στην προέλευση (εθνότητα) ή το θρήσκευμα του εμπόρου παρά μόνον όταν αυτός δεν κατείχε την αυστριακή υπηκοότητα⁶⁹ ή σε υποθέσεις αδειοδότησης εμπορικών επιχειρήσεων Εβραίων, οι οποίοι μέχρι την ψήφιση του νόμου περί επιχειρηματικής ελευθερίας (Gewerbefreiheit) το 1859 υπόκειντο σε ορισμένες περιοριστικές ή διακριτικές σε βάρος τους διατάξεις.⁷⁰

67. E. Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, ό.π., σ. 322.

68. V. Karady, «Jüdische Unternehmer», ό.π., σ. 45.

69. Ήδη από τα χρόνια της βασιλείας του Ιωσήφ Β' είχαν θεσπιστεί νόμοι που ρύθμιζαν τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες απονομής της αυστριακής υπηκοότητας σε αλλοδαπούς. Το 1784 εισήχθη ο όρος της δεκαετούς διαμονής στην Αυστρία ως προϋπόθεση για τη χορήγηση της πολυπύθητης για πολλούς εμπόρους αυστριακής υπηκοότητας. Στην περίπτωση των Οθωμανών υπηκόων ελληνικής καταγωγής ή ελληνορθόδοξου θρησκεύματος στην Τεργέστη, που υπέβαλαν αιτήσεις για την πολιτογράφησή τους κατά την περίοδο 1780-1830, αυτοί που πέτυχαν να απολαύσουν την αυστριακή υπηκοότητα, προέρχονταν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους από την τάξη των *negozianti*, ήταν δηλαδή μεγαλέμποροι. Βλ. σχετικά Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1750-1830*, Αθήνα 1986, σ. 383-389, 673-674.

70. Οι Εβραίοι δεν μπορούσαν να αποκτήσουν άδεια λιανεμπορίου σε χριστιανικές συνοικίες λόγω συντεχνιακών περιορισμών, ενώ για την άδεια άσκησης μεγαλε-

Η ευμένεια της πολιτείας απέναντι στους επιχειρηματίες γενικά και στους εμπόρους ειδικότερα —προπάντων στους εμπόρους με μεγάλες επιχειρήσεις και παράλληλες επιχειρηματικές δραστηριότητες—, η αναγνώριση και επιβράβευση εκ μέρους της αυτοκρατορικής διοίκησης της προσφοράς τους στην αυστριακή οικονομία και το εξαγωγικό εμπόριο, των εμπορικών γνώσεων και της επαγγελματικής εμπειρίας τους, καθώς και των κοινωνικών τους αγαθοεργιών και δραστηριοτήτων τους, καταδεικνύεται με σαφήνεια σε πλήθος εγγράφων του Υπουργείου Εμπορίου. Πρόκειται κυρίως για έγγραφα διορισμών επίτιμων προξένων της Αυστρίας στο εξωτερικό ή προξένων ξένων κρατών στην πρωτεύουσα και σε μεγάλες πόλεις της Μοναρχίας, απονομής παρασήμων, τιμητικών τίτλων και τίτλων ευγένειας από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο Ιωσήφ, πιστοποιήσεις εκλογής αιρετών μελών και στελεχών εμπορικών επιμελητηρίων και διαφόρων επιχειρηματικών ενώσεων, ορισμούς εμπειρογνομόνων σε επιτροπές του Υπουργείου Εμπορίου και καταλόγους εκθετών και κριτών σε παγκόσμιες εκθέσεις.⁷¹

Το αξίωμα του επίτιμου προξένου συνιστούσε κατά τον 19ο αιώνα αξιοζήλευτη κοινωνική διάκριση. Επιπλέον, μέσω της είσπραξης των προξενικών τελών, το προξενικό αξίωμα αποτελούσε μια πρόσθετη πηγή εισοδήματος, χωρίς να είναι αναγκασμένος ο έμπορος να αμελεί την άσκηση των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων. Ως πρόξενοι ξένων κρατών στην Αψβουργική Μοναρχία διορίζονταν μεγαλέμποροι που επιδίδονταν στο εξωτερικό εμπόριο (συνήθως με το κράτος που εκπροσωπούσαν διπλωματικά) και συχνά σε τραπεζικές ή άλλες δραστηριότητες, κατά κανόνα κατάγονταν από τη χώρα που εκπροσωπούσαν και στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν εγκατεστημένοι στη Βιέννη και την Τεργέστη. Ας αναφερθούν ενδεικτικά ο βαρόνος Σίμων Σίνας και ο Θεμιστοκλής Μεταξάς που διορίστηκαν γενικοί πρόξενοι του ελληνικού Βασιλείου το 1856 και το 1866 αντίστοιχα, καθώς και ο Στέργιος Δούμπας, ο οποίος ανέλαβε το 1866 την προξενική εκπροσώπηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷²

Παράσημα και διακρίσεις, όπως το Αυτοκρατορικό Τάγμα του Αργυρού Στέμματος δεύτερης και τρίτης τάξης (kaiserlicher Orden der Eisernen Krone II. and III. Klasse) που εξασφάλιζε τίτλο μεσαίας και χαμηλής ευγένειας αντίστοιχα, ο Ιπποτικός Σταυρός του Τάγματος του

μπορίου έπρεπε να διαθέτουν λειτουργικό κεφάλαιο 60.000 φιορινίων έναντι 50.000 που απαιτείτο για τους χριστιανούς· πρβλ. K. Raptis, *Kaufleute*, ό.π., σ. 132, 181.

71. Στο ίδιο, σ. 51-173, 277-282.

72. ÖStA, AVA, HM, F. 92 / Zl. 16308, F. 180 / Zl. 1661, 8524, 11511, 19242.

Φραγκίσκου Ιωσήφ (Ritterkreuz des Franz Josephs-Ordens), ο Χρυσός Σταυρός με το Στέμμα (Goldenes Verdienstkreuz mit der Krone) και ο τίτλος του Αυτοκρατορικού Συμβούλου (kaiserlicher Rat) απονέμονταν ως ύψιστη μορφή κοινωνικής διάκρισης σε μεγαλέμπορους με ποικίλες επιχειρηματικές δραστηριότητες που κατείχαν ηγετικές θέσεις στα επιμελητήρια και συμμετείχαν ενεργά στη δημόσια ζωή. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του Friedrich Wilhelm με έδρα το Ίνσμπρουκ και του Franz Tschurtschenthaler στο Μπότσεν του Τυρόλου, στους οποίους απονεμήθηκαν το 1869 το Αυτοκρατορικό Τάγμα του Αργυρού Στέμματος δεύτερης και τρίτης τάξης και ο Ιπποτικός Σταυρός του Τάγματος του Φραγκίσκου Ιωσήφ αντίστοιχα. Και οι δύο ενσάρκωναν το πρότυπο του επιτυχημένου επιχειρηματία, του κοινωνικά ευαίσθητου και ενεργού, του πολιτικά δραστήριου αστού στην Αυστρία, κυρίως από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής. Ο Wilhelm, γεννημένος στην Αυγούστα (Augsburg) της Γερμανίας το 1809, εγκαταστάθηκε τη δεκαετία του 1830 στην πρωτεύουσα του Τυρόλου (Ίνσμπρουκ), όπου δραστηριοποιήθηκε ως έμπορος και βιομήχανος οστεαλεύρων. Το 1851 εκλέχθηκε μέλος του προεδρείου του εμπορικού επιμελητηρίου της πόλης, του οποίου χρημάτισε και πρόεδρος κατά τη δεκαετία του 1860. Κατά την ίδια περίοδο θήτευσε και ως δημοτικός σύμβουλος του Ίνσμπρουκ, ενώ συνέβαλε αποφασιστικά και στην ίδρυση εμπορικής σχολής στην πόλη. Την ίδια περίοδο ο Tschurtschenthaler, εξαγωγέας τυρολέζικων κρασιών και κάτοχος κλωστήριου μετάξης στο Μπότσεν, αναρριχήθηκε στα υψηλότερα κλιμάκια των θεσμών της πόλης του: το 1862 ως αντιπρόεδρος και το 1868 ως πρόεδρος του εμπορικού επιμελητηρίου, το 1863 ως εκλεγμένος αντιδήμαρχος της πόλης.⁷³

Το ευρύ φάσμα αρμοδιοτήτων των εμπορικών και βιομηχανικών επιμελητηρίων (Handels- und Gewerbekammer), του σημαντικότερου θεσμού και συλλογικού οργάνου των επιχειρηματιών στην Αυστρία από το 1850, εξασφάλιζαν στα μέλη τους επιπλέον κοινωνικό γόητρο και επιρροή στον επιχειρηματικό κόσμο. Η εκλογή στα επιμελητήρια, έκφραση εμπιστοσύνης και αναγνώρισης στον επιχειρηματικό κόσμο, ήταν μέχρι το 1885 σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο μεγαλεμπόρων και βιομηχάνων, και καθοριζόταν με βάση το ύψος του εισοδήματος και της φορολογικής υποχρέωσης.⁷⁴ Έμποροι με κερδοφόρες επιχειρήσεις, πολυετή πείρα και

73. ÖStA, AVA, HM, F. 199 / Zl. 8523, 8366, 8368, 23171. *Österreichisches Biographisches Lexikon*.

74. Χαρακτηριστική περίπτωση διακεκριμένου μέλους επιμελητηρίου με πολυ-

αναγνωρισμένες εμπορικές γνώσεις επιλέγονταν και τοποθετούνταν από το Υπουργείο Εμπορίου ως εμπειρογνώμονες και σύμβουλοι οικονομικών επιτροπών. Πρόκειται για θέσεις τιμητικές που ευνοούσαν ταυτόχρονα τις επαφές με υψηλόβαθμους κρατικούς λειτουργούς.⁷⁵

Είναι προφανές ότι οι μεγαλέμποροι, όπως άλλωστε και άλλοι επιχειρηματίες, είχαν τη δυνατότητα να επηρεάζουν προς όφελός τους την οικονομική πολιτική μέσω θεσμών εκπροσώπησης συμφερόντων του εμπορίου και της βιομηχανίας, όπως τα επιμελητήρια, οι κλαδικές επιχειρηματικές ενώσεις, αλλά και μέσω προσωπικών σχέσεων με μέλη της κυβέρνησης και από το 1862 του Βασιλικού Κοινοβουλίου (Reichsrat) και των περιφερειακών κοινοβουλίων (Landtage) των αυστριακών χωρών του Στέμματος (Kronländer).⁷⁶

Πολιτική συμμετοχή και εθνικοί ανταγωνισμοί

Πέρα όμως από την έμμεση σχέση των εμπόρων με την πολιτική, υπήρχε και η άμεση, με άλλα λόγια η ενεργός πολιτική δράση τους ως εκλεγμένων εκπροσώπων προπάντων στα δημοτικά συμβούλια και κατά δεύτερο

ετή συμμετοχή υπήρξε ο Βιεννέζος μεγαλέμπορος, χημικός και βιομήχανος φαρμακευτικών ειδών Wilhelm Neuber, επί 41 χρόνια μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου της Κάτω Αυστρίας (από το 1876 ως τον θάνατό του το 1917). Διοικητής του Πρώτου Αυστριακού Ταμιευτηρίου (Erste Österreichische Sparkasse) και πρόεδρος του Ελεγκτικού Συμβουλίου της Niederösterreichische Escompte Bank, ισόβιο μέλος του Συμβουλίου Δασμών και Σιδηροδρόμων και από το 1884 πάρεδρος στο Εμποροδικείο της Βιέννης (Wiener Handelsgericht), ο Neuber δραστηριοποιήθηκε και στον πολιτικό στίβο ως δημοτικός σύμβουλος της Βιέννης από το 1874 ως το 1881 και ως μέλος του Αυτοκρατορικού Κοινοβουλίου από το 1885 ως το 1910. Του απονεμήθηκαν οι τιμητικοί τίτλοι του Εμπορικού (Kommerzialrat) και Αυτοκρατορικού Συμβούλου (kaiserlicher Rat): ÖStA, AVA, HM, F. 440 / Zl. 14381, F. 590 / Zl. 15442, F. 684 / Zl. 19182.

75. Δύο από τα 21 μέλη της Επιτροπής Οινοκαλλιέργειας του 1873, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι αγροτικών ενώσεων και συνεταιρισμών, καθώς και διευθυντές οινολογικών σχολών από πολλές περιοχές της Μοναρχίας, ήταν δύο μεγαλέμποροι κρασιού: ο Ludwig Kleinoschegg, συνιδιοκτήτης της εταιρείας Αφού Kleinoschegg στο Γκρατς, η οποία βραβεύθηκε επανειλημμένως σε παγκόσμιες εκθέσεις και κατέστησε το κρασί της Στυρίας παγκοσμίως γνωστό, και ο Franz Leibnfrost από τη Βιέννη, ο οποίος αγωνίστηκε για την επέκταση της αμπελοκαλλιέργειας στην Αυστρία, πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Συλλόγου των Οινεμπόρων της Βιέννης και εκλέχθηκε πρώτος του πρόεδρος το 1880. ÖStA, AVA, HM, F. 239 / Zl. 12872. *Österreichisches Biographisches Lexikon*.

76. J. Mentschl, «Das österreichische Unternehmertum», ό.π., σ. 271.

λόγο στις τοπικές βουλές και το Αυτοκρατορικό Κοινοβούλιο της Αυστρίας. Βεβαίως η ελεύθερη και θεσμικά κατοχυρωμένη δημόσια πολιτική παρουσία και δράση των εμπόρων, όπως άλλωστε και όλων των αστικών ομάδων, καθίσταται δυνατή μόνο μετά τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 1860-1861. Το αντιφιλελεύθερο καθεστώς Μέττερνιχ κατά την περίοδο 1815-1848 (Vormärz) και η νεο-απολυταρχία του Φραγκίσκου Ιωσήφ (1850-1860) ως απόρροια της καταστολής των επαναστατικών κινημάτων του 1848 ήταν περίοδοι ισχνης πολιτικής παρουσίας των αστών επιχειρηματιών.⁷⁷ Κατά τη δεκαετία του 1850, ωστόσο, στο γενικότερο πνεύμα του οικονομικού προπάντων φιλελευθερισμού και μιας σειράς πρωτοβουλιών του αυστριακού κράτους για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας, ωριμάζει και στον εμπορικό κόσμο η ιδέα της αναγκαίας συμμετοχής των επιχειρηματιών στην πολιτική, πρωτίστως για ίδιον όφελος. Είναι αποκαλυπτικές οι παραινέσεις του Richard Dotzauer, μεγαλέμπορου της Πράγας στα τέλη της δεκαετίας του 1850: «Δεν αρκεί πλέον να είναι κάποιος μόνο έμπορος. Πρέπει να ασκεί πολιτική, να διαβάζει συστηματικά εφημερίδες και να παρακολουθεί τις διεθνείς εμπορικές εξελίξεις, για να ξέρει τότε είναι η κατάλληλη στιγμή για τις συναλλαγές του».⁷⁸

Σε ποιο βαθμό όμως εκμεταλλεύονται οι έμποροι το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, καταρχήν στην τοπική αυτοδιοίκηση, μετά το 1861; Τα στοιχεία ερευνών για την πολιτική παρουσία των αστικών τάξεων σε μια σειρά μικρών πόλεων της Αυστρίας κατά την περίοδο 1862-1914, καθώς και οι πληροφορίες για την πολιτική δράση συγκεκριμένων εμπόρων σε έγγραφα του Αρχείου του Υπουργείου Εμπορίου, μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε τη θέση ότι οι έμποροι είχαν σημαντική παρουσία και συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα των αυστριακών πόλεων και σχετικοποιούν –τουλάχιστον για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα– τον ισχυρισμό ότι «ο επιχειρηματίας της Αυστρίας ήταν σε όλες τις ιστορικές περιόδους μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις πολιτικός».⁷⁹

Η συμμετοχή των εμπόρων στον ηγετικό πυρήνα των περισσότερων αυστριακών πόλεων που έχουν αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο έρευνας, διευκολύνθηκε σαφώς από την ισχνη, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, εκλογική βάση των δήμων, η οποία εξασφάλιζε

77. Ο αποκλεισμός από την πολιτική συμμετοχή και εξουσία ίσχυε και στην προ του 1815 Αυστρία, ακόμη και για τους επιφανείς μεγαλέμπορους της Βιέννης. Βλ. I. Mittenzwei, «Wiener Großkaufleute», *ό.π.*, σ. 178-179.

78. Otto Urban, *Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918*, Βιέννη – Κολωνία – Βαϊμάρη 1994, σ. 198.

79. A. Brusatti, «Der Unternehmer», *ό.π.*, σ. 63.

στους αστούς προνομιακή θέση στα πλέγματα της τοπικής εξουσίας.⁸⁰ Οι έμποροι, όπως και οι βιομήχανοι, και συνολικά τα μεσοαστικά και μεγαλοαστικά στρώματα κυριαρχούν απόλυτα στα δημοτικά συμβούλια των περισσότερων πόλεων κατά τις δεκαετίες 1860 και 1870 (τη χρυσή εποχή του φιλελευθερισμού στην Αυστρία) –εποχή ηγεμονίας των Γερμανών Φιλελευθέρων. Τα πράγματα, ωστόσο, άλλαξαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1880 για τους φιλελεύθερους αστούς, η εξουσία και η επιρροή των οποίων άρχισε να περιορίζεται λόγω του σταδιακού εκδημοκρατισμού του αυστριακού εκλογικού συστήματος και της ενίσχυσης μαζικών, αντιφιλελεύθερων κομμάτων, όπως αυτά των Γερμανών Εθνικιστών (Deutschnationale), των Χριστιανοκοινωνιστών (Christlichsoziale) και της Σοσιαλδημοκρατίας. Αρκετοί Αυστριακοί έμποροι, προπάντων οι πολιτευόμενοι, δεν πρέπει να αισθάνονταν και πολύ άνετα με την άνοδο του αντισημιτισμού, του εθνικισμού των εθνοτήτων της αυτοκρατορίας και του ριζοσπαστισμού των εργατικών και μικροαστικών στρωμάτων: Γερμανοί φιλελεύθεροι ή εθνικιστές σε περιοχές με ανάμικτο ή τσέχικο πληθυσμό στη Βοημία και τη Μοραβία, μεγαλέμποροι απέναντι στους μικρέμπορους, Εβραίοι απέναντι σε εθνικιστές και αντισημίτες.⁸¹

Το μέγεθος της εκπροσώπησης των εμπόρων στα δημοτικά συμβούλια, δηλαδή στη διοίκηση των κοινοτήτων, ποίκιλλε από οικισμό σε οικισμό, ανάλογα με τις κατά τόπους οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, τους συσχετισμούς δυνάμεων, ακόμη και την προσωπικότητα των υποψηφίων. Σε πόλεις με έντονο εμπορικό χαρακτήρα και εμπορικές παραδόσεις η εκπροσώπηση των εμπόρων στα δημοτικά συμβούλια κυμαινόταν σε υψηλά επίπεδα. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν το Ρετς της περιοχής Weinviertel της Κάτω Αυστρίας, όπου οι μεγαλέμποροι κρασιού, κυρίαρχοι στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου, πλειοψηφούσαν στα δημοτικά συμβούλια (στις εκλογές μάλιστα του 1906 απέ-

80. Για μια συνολική εποπτεία του θεσμικού πλαισίου που διέπει την κοινοτική εκπροσώπηση, της εκλογικής διαδικασίας για την ανάδειξη της, της κοινωνικο-επαγγελματικής σύνθεσης των δημοτικών συμβουλίων και της πολιτικοποίησης των δημοτικών αντιπροσώπων βλ. P. Urbanitsch, «Die Gemeindevertretungen in Cisleithanien», στο P. Urbanitsch (επιμ.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, τ. VII/2: *Verfassung und Parlamentarismus*, Βιέννη 2000, σ. 2199-2281.

81. Πρβλ. H. Heiss – H. Stekl – P. Urbanitsch, «Zusammenfassung», ό.π., σ. 466-467, 477-479. Στα πιο δραστήρια μέλη του δημοτικού συμβουλίου της μικρής τσεχικής πόλης Beraun στις αρχές του 20ού αιώνα συγκαταλεγόταν ο μικρέμπορος –και με χαμηλό εισόδημα– František Vitovský, κάτι αδιανόητο δύο ή τρεις δεκαετίες πριν· βλ. M. Tošnerová, «Beraun», ό.π., σ. 166.

κτησαν την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών του δημοτικού συμβουλίου), το Τριδέντο (Trient) στο Νότιο Τυρόλο, όπου οι έμποροι κατόρθωσαν να περιορίσουν την ισχύ της τοπικής αριστοκρατίας καταλαμβάνοντας στα 1900 πάνω από $\frac{1}{3}$ των εδρών του συμβουλίου της πόλης, και το Μπρέγκεντς στο Φοράρλμπεργκ, σημαντικό εμπορικό λιμάνι στη λίμνη Μπόντενζεε, όπου συνολικά στο διάστημα 1862-1914 οι έμποροι κατέλαβαν περίπου το $\frac{1}{4}$ των θέσεων των δημάρχων και των δημοτικών συμβούλων. Αντίθετα, σε πόλεις με έντονο βιομηχανικό χαρακτήρα, όπως το Hallein στο Σάλτσμπουργκ και το Mährisch Schönberg στη Μοραβία, η παρουσία των εμπόρων στα δημοτικά συμβούλια υπήρξε ισχνή, ιδιαίτερα στο πρώτο εκλογικό σώμα των πιο εύπορων πολιτών.⁸²

Επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε το προφίλ του Αυστριακού εμπόρου-πολιτικού στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, θα λέγαμε καταρχάς ότι ενσαρκώνει τον τύπο του «επιχειρηματία με ενδιαφέροντα και φιλοδοξίες».⁸³ Οι έμποροι που ασκούσαν πολιτική κυρίως ως δημοτικοί σύμβουλοι (Gemeinderäte) και σε μικρότερο ποσοστό ως βουλευτές των περιφερειακών βουλών και του Αυτοκρατορικού Κοινοβουλίου, ήταν κατά κανόνα εύποροι και επιτυχημένοι έμποροι, συχνά με παράλληλες επιχειρηματικές δραστηριότητες, με κοινωνική και «σωματειακή» δράση στο πλαίσιο συλλόγων και θεσμών εκπροσώπησης εμπορικών και ευρύτερα επιχειρηματικών συμφερόντων (π.χ. επιμελητήρια και επαγγελματικοί σύλλογοι).

Από τους 43 εμπόρους-πολιτικούς που εντοπίστηκαν στο Αρχείο του Αυστριακού Υπουργείου Εμπορίου, οι 18 υπήρξαν επιχειρηματίες με πολυσχιδή δράση –ως βιομήχανοι, διευθύνοντες σύμβουλοι εργοστασίων, τραπεζών και ασφαλιστικών εταιρειών, εφοπλιστές και ιδιοκτήτες ακίνητης περιουσίας–, ενώ οι μισοί (20) είχαν θητεύσει ως στελέχη εμπορικών και βιομηχανικών επιμελητηρίων, πέντε εξ αυτών ως πρόεδροι.⁸⁴ Η αυξημένη εκπροσώπηση μελών και στελεχών των επιμελητηρίων στις περιφερειακές βουλές (Landtage) και στο Αυτοκρατορικό Κοινοβούλιο

82. H. Stekl, «Stadtbürgertum im Umbruch – Politik und Gesellschaft in Retz am Beginn des 20. Jahrhunderts», στο H. Stekl (επιμ.), *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich*, ό.π., σ. 85-87 και Maria Bigaran, «Notabeln und Stadtregierung», στο H. Stekl κ.ά. (επιμ.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen*, ό.π., σ. 135· πρβλ. επίσης Hubert Weitensfelder, «Bregenz-Liberalismus und Tourismus am Bodensee», ό.π., σ. 191-193, František Spurný, «Mährisch-Schönberg. Eine Domäne der deutschen Industrie», ό.π., σ. 323-326, Thomas Hellmuth, Ewald Hiebl, «Hallein – Bürgertum einer Salinenstadt», ό.π., σ. 269-283.

83. Fritz Redlich, *Der Unternehmer*, Γκέτινγκεν 1964, σ. 168.

84. K. Raptis, *Kaufleute*, ό.π., σ. 255-260.

(Reichsrat) συνδέονται με τα εκτεταμένα πολιτικά δικαιώματα των επιμελητηρίων,⁸⁵ τα οποία από το 1868 συνιστούσαν ένα από τα τέσσερα εκλεκτορικά σώματα για τη συγκρότηση των κοινοβουλίων και αποτέλεσαν όχημα για την πολιτική σταδιοδρομία εμπόρων και επιχειρηματιών. Για παράδειγμα, ο έμπορος και βιομήχανος βαμβακερών, λινών και μάλλινων υφασμάτων Franz Reininger, δημοτικός σύμβουλος του Λιντς (1861-1868), διοικητής του Γενικού Ταμειυτηρίου και διευθυντής του υποκαταστήματος της Αυστριακής Εθνικής Τράπεζας της πόλης, καθώς και ο μεγαλέμπορος και ιδιοκτήτης ακινήτων Johann E. Wimhölzel, δήμαρχος του Λιντς, μέλος της Βουλής της Άνω Αυστρίας κατά τη δεκαετία του 1880 και βουλευτής του Αυτοκρατορικού Κοινοβουλίου τη δεκαετία του 1890, θήτευσαν ως πρόεδροι του εμπορικού επιμελητηρίου της Άνω Αυστρίας κατά τις δεκαετίες του 1870 ο πρώτος και 1880 και 1890 ο δεύτερος.⁸⁶ Έμποροι εξελέγησαν δήμαρχοι και σε άλλες μεσαίου μεγέθους πόλεις της Αυστρίας. Ας αναφερθούν ενδεικτικά ο έμπορος μπαχαρικών Josef von Engel, δήμαρχος του Olmütz (Μοραβία) τη δεκαετία του 1880, μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου της πόλης από το 1862, πρόεδρος της τοπικής Τράπεζας Πίστωσης, διευθυντής της εταιρείας ορυχείων Schiferbergbau A.E. και ιππότης του Τάγματος του Αργυρού Στέμματος τρίτης τάξης (eiserne Krone III. Klasse), ο μεγαλέμπορος Eligius Scheibl, δήμαρχος και αντιπρόεδρος του εμπορικού επιμελητηρίου του Salzburg στην καμπή του 19ου αιώνα και ο Johann Brantner, δήμαρχος του Znaim και μέλος του εμπορικού επιμελητηρίου του Μπρνο στη Μοραβία στα τέλη της δεκαετίας του 1880.⁸⁷

Οι Αυστριακοί έμποροι που διακρίθηκαν στον πολιτικό στίβο, αλλά και όσοι χωρίς να εμπλακούν άμεσα στην πολιτική ανήκαν στην οικονομική και κοινωνική ελίτ των πόλεων, ήταν μέχρι τη διάλυση της Μοναρχίας στη συντριπτική τους πλειονότητα γερμανόφωνοι και απογράφονταν ως Γερμανοί της Αυστρίας.⁸⁸ Πέραν όμως της σαφούς οικονομικής υπεροχής τους, η ταύτισή τους με την πολιτικά κυρίαρχη εθνότητα της πολυεθνικής

85. Βλ. Franz Geißler, «Die Entstehung und der Entwicklungsgang der Handelskammern in Österreich», στο *Hundert Jahre Handelskammern in Österreich*, Bundeskammer und Wiener Kammer der gewerblichen Wirtschaft, Βιέννη 1948, σ. 101.

86. ÖStA, AVA, HM, F. 452 / Zl. 32, 28934, F. 664 / Zl. 38689, Gewerbeakten, F. 19 / Zl. 3467 και F. 20 / Zl. 13574.

87. ÖStA, AVA, HM, F. 475 / Zl. 15005, F. 474 / Zl. 7287, Gewerbeakten, F. 54 / Zl. 8079 και F. 132 / Zl. 10882.

88. J. Mentschl, «Das österreichische Unternehmertum», *ό.π.*, σ. 273-275.

Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, προπάντων στο αυστριακό τμήμα της, συνέβαλε και στην περαιτέρω θεσμική κατοχύρωση της κυριαρχίας τους στον επιχειρηματικό κόσμο από τα μέσα του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα εμπορικά επιμελητήρια και η επιλογή της έδρας τους από την πολιτεία. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Γερμανοί έλεγχαν πλήρως τα επιμελητήρια στη Βοημία, μια χώρα όπου υπερείχαν οι Τσέχοι, καθώς, με εξαίρεση την Πράγα, οι υπόλοιπες πόλεις-έδρες επιμελητηρίων (Budweis, Eger, Pilsen, Reichenberg) ήταν αδιαμφισβήτητα γερμανικές ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού τους.⁸⁹ Ήταν αναμενόμενο, λοιπόν, οι Γερμανοί μεγαλέμποροι και βιομήχανοι να προκαλούν τον φθόνο, την καχυποψία και συχνά την εχθρότητα σε πλατιά στρώματα αλλοεθνών και αλλόγλωσσων πληθυσμών, σε μια εποχή που φούντωναν οι εθνικισμοί στην Αυστροουγγαρία. Οι περιφερειακές ανισότητες που οδηγούσαν σε αποκλίνοντα συμφέροντα μεμονωμένων κοινωνικών και εθνικών ομάδων, καθώς και οι αντιθέσεις ανάμεσα στους μεγαλοαστούς των πόλεων από τη μια και τις αστικές μάζες (μικροαστικά και εργατικά στρώματα) καθώς και την αγροτική παραδοσιακή κοινωνία των ανατολικών κυρίως επαρχιών από την άλλη, εύκολα έπαιρναν εθνική χροιά και καθίσταντο αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα εθνικά κινήματα.⁹⁰

Χωρίς να παραγνωρίζονται οι ανταγωνισμοί και οι τριβές Γερμανών (χριστιανών και Εβραίων) εμπόρων με Σλοβένους εμπόρους στην Καρνιόλα (Κράινα) και τη Στυρία, Ιταλούς στο νότιο Τυρόλο και Κροάτες στη Δαλματία, έχει μεγαλύτερη σημασία να εστιάσουμε στους Τσέχους εμπόρους (προπάντων λιανέμπορους), λόγω του πρωταγωνιστικού τους ρόλου στο πλαίσιο του τσέχικου εθνικισμού, ενός πολύμορφου και δυναμικού εθνικού κινήματος, το οποίο αντιπαρατέθηκε μετωπικά με τον γερμανικό εθνικισμό των Σουδητών της Βοημίας και δευτερευόντως της Μοραβίας προκαλώντας αναστατώσεις και σοβαρές ανησυχίες στην αυτοκρατορική Βιέννη –ιδίως μετά την κρίση που προκάλεσαν οι γλωσσικές ρυθμίσεις της κυβέρνησης Badeni το 1897.⁹¹ Ενώ οι Τσέχοι επιχειρηματίες και μεγαλέμποροι τηρούσαν μέχρι τη δεκαετία του 1870, ακόμη και του

89. F. Tremel, «Der Binnenhandel und seine Organisation», *ό.π.*, σ. 395.

90. H. Matis, «Leitlinien der österreichischen Wirtschaftspolitik 1848-1918», *Die Habsburgermonarchie*, *ό.π.*, τ. 1, σ. 56-57.

91. Το διάταγμα Badeni, το οποίο προέβλεπε την υποχρεωτική γνώση τόσο της γερμανικής όσο και της τσεχικής γλώσσας από τους δημοσίους υπαλλήλους της Βοημίας και της Μοραβίας, προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση του γερμανικού στοιχείου, με αποτέλεσμα την ανάκλησή του και την περαιτέρω όξυνση της γερμανοτσεχικής αντιπαράθεσης.

1880, μετριοπαθή στάση απέναντι στο εθνικό ζήτημα, και τα όρια διαφοροποίησής τους έναντι των Γερμανών συναδέλφων τους ήταν ακόμη δυσδιάκριτα, καθώς χρησιμοποιούσαν τα γερμανικά ως επαγγελματική γλώσσα και περιλαμβάνονταν κατά κόρον σε γερμανικούς καταλόγους επιχειρήσεων, οι Τσέχοι μικρέμποροι των κωμοπόλεων και της υπαίθρου είχαν ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ενστερνιστεί με θέρμη την τσεχική υπόθεση. Υπολογίζεται ότι γύρω στο 43-55% των Τσέχων πατριωτών διανοουμένων και φοιτητών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων προέρχονταν από οικογένειες τεχνιτών και μικρεμπόρων. Ο ριζοσπαστισμός και η ανατρεπτική διάθεση των μικρεμπόρων της Βοημίας, όπως άλλωστε και των μικρών τεχνιτών, αγροτών και των εργατών, εκδηλώθηκε με ιδιαίτερη ένταση στα τέλη του καλοκαιριού του 1868, κατά τις θυελλώδεις λαϊκές συγκεντρώσεις ενάντια στον δυαδικό χαρακτήρα της Μοναρχίας, που στερούσε από τους Σλάβους ισότιμη θέση δίπλα στους Γερμανοαυστριακούς και τους Μαγυάρους.⁹² Ο ρόλος του λιανεμπορίου στον οικονομικό εθνικισμό που αναπτύχθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 στη Βοημία και εκδηλώθηκε με ιδιαίτερη ένταση στις εκστρατείες αποκλεισμού (boycott campaigns) μεταξύ Τσέχων και Γερμανών, υπήρξε πρωταγωνιστικός.⁹³ Σε αντίθεση προς την πολιτική των μεγάλων αστικών τσεχικών κομμάτων,⁹⁴ η οποία, εστιάζοντας στην Πράγα και την κεντρική Βοημία, περιοχές συντριπτικής υπεροχής του τσεχικού στοιχείου, διακήρυσσε την ανάγκη οικονομικής αυτοδυναμίας και ενίσχυσης των Τσέχων χωρίς τον αποκλεισμό των Γερμανών και των Εβραίων επιχειρηματιών, η πολιτική των ριζοσπαστικών μικροαστικών στοιχείων της τσεχικής κοινωνίας, την οποία ασπάζονταν και προωθούσαν οι λιανέμποροι κυρίως της βόρειας Βοημίας (περιοχής με μικτό πληθυσμό), στόχευε στην ανάπτυξη της εθνικής κοινότητας και της ιδιοκτησίας της μέσω της δυσφήμισης και του αποκλεισμού των επιχειρήσεων της εχθρικής κοινότητας. Στο πλαίσιο των οικονομικών αποκλεισμών (boycotts) της περιόδου 1908-1910, όπου οι μάχες δίνονταν στο επίπεδο της μικρής πόλης και της κοινότητας, της γειτονιάς και της οικογέ-

92. O. Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, ό.π., σ. 343-344, 427· Jifi Koralka, «Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger», στο H. Stekl κ.ά. (επιμ.), *«Durch Arbeit, Besitz»*, ό.π., σ. 211.

93. Catherine Albrecht, «The Rhetoric of Economic Nationalism in the Bohemian Boycott Campaigns of the Late Habsburg Monarchy», *Austrian History Yearbook* 32 (2001), σ. 47-67.

94. Του Εθνικού Κόμματος των «Παλαιοτσέχων» και του Εθνικού Φιλελεύθερου Κόμματος των «Νεοτσέχων».

νειας, Γερμανοί και Γερμανοεβραίοι καταστηματάρχες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις επιχειρήσεις τους σε μικρές βιομηχανικές πόλεις όπου υπήρχε υπεροχή του τσεχικού πληθυσμού. Αντίστοιχα, Τσέχοι εδραίοι ή πλανόδιοι έμποροι έπεσαν θύματα αντεκδίκησης στις πόλεις με γερμανική κυριαρχία.⁹⁵ Οι μικρέμποροι, πεισμένοι οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά σε ένα πολυεθνικό κράτος που προάσπιζε τα συμφέροντα των κατά βάση γερμανόφωνων αστικών τάξεων, ήταν σαφώς πιο ευάλωτοι σε εθνικιστικά και ρατσιστικά κελεύσματα. Τα δεινά του «σκοτεινού» 20ού αιώνα για την Κεντρική Ευρώπη είχαν ήδη αρχίσει.

Μια ματιά στον 20ό αιώνα

Οι ριζικές πολιτικές, γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν στην επικράτεια της Αυστροουγγαρίας μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δημιούργησαν ένα νέο, ασταθές όπως αποδείχθηκε δύο δεκαετίες αργότερα, περιβάλλον για τον επιχειρηματικό κόσμο της παλαιάς Αυστρίας, ο οποίος έπρεπε πλέον να δρα στα πιο στενά όρια που έθεταν τα διάδοχα εθνικά κράτη. Παρά την έλλειψη ερευνών για τους εμπόρους της δεκαετίας του 1920, του 1930 και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που θα μας διαφώτιζαν σχετικά με τις συνέχειες και ασυνέχειες στη ζωή των εμπόρων ως ατόμων και ως επαγγελματικής ομάδας, μπορούμε γενικά να πούμε ότι πολλά άλλαξαν. Δεν υπήρχαν πλέον μεγαλέμποροι με τίτλους ευγένειας και προμηθευτές της αυτοκρατορικής αυλής, ενώ όσοι κατείχαν και εκμεταλλεύονταν ακίνητα, προπάντων στη Βιέννη, επλήγησαν από το ενοικιοστάσιο που επιβλήθηκε. Σε συνθήκες οικονομικής κατάρρευσης και επαπειλούμενης χρεοκοπίας της ηττημένης Αυστρίας η πλειονότητα των εμπόρων μετρούσε απώλειες. Στο πολιτικό πεδίο, η ενίσχυση των μικροαστικών συντηρητικών κομμάτων από τη μια και της σοσιαλδημοκρατίας από την άλλη περιόριζε σαφώς το πεδίο δράσης και τα όρια εξουσίας της αστικής τάξης. Ως προς τη σύνθεση της εμπορικής αστικής τάξης, το μεγάλο ρήγμα προκλήθηκε με την Anschluss της Αυστρίας και την επικράτηση του χιτλερικού εθνικοσοσιαλισμού το 1938. Μεταξύ των περίπου 200.000 Αυστριακών εβραϊκού θρησκευόμενου (στη συντριπτική τους πλειονότητα κατοίκων της Βιέννης), οι οποίοι υπέστησαν μαζικό διωγμό, λεηλασία των περιουσιών τους, αναγκαστική μετανάστευση και τελικά τη φυσική εξόντωση, υπήρχαν πολλοί έμποροι, μικροί και μεγάλοι, των οποίων οι ιδιοκτησίες

95. C. Albrecht, «The Rhetoric of Economic Nationalism», *ό.π.*, σ. 48-53, 57-59.

«αριοποιήθηκαν». Ανάλογη, αν όχι χειρότερη, τύχη περίμενε και τους Εβραίους εμπόρους της Τσεχοσλοβακίας και της Ουγγαρίας, καθώς και άλλων περιοχών της Αψβουργικής Μοναρχίας, που αποτέλεσαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εδάφη της Πολωνίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ρουμανίας. Η επικράτηση μάλιστα του κομμουνιστικού συστήματος σε όλα τα διάδοχα κράτη της Αυστροουγγαρίας (με εξαίρεση την Αυστρία) μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η συνακόλουθη κατάργηση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος της αγοράς αποτέλεσε ένα βαθύτατο ρήγμα για το σύνολο των εμπόρων της Κεντροανατολικής Ευρώπης. Οι εξελίξεις που μόλις περιγράψαμε, καθώς και οι συνθήκες που προέκυψαν από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων κατά τη διετία 1989-1991, για τον κόσμο του εμπορίου συνιστούν *desiderata* της ιστορικής έρευνας.

SUMMARY

Kostas Raptis, *Merchants in Imperial Austria during the 'Long' Nineteenth Century*

This article, which draws mainly on the Archives of the Austrian Ministry of Commerce, as well as on contemporary works and modern literature, focuses on the examination of the historical course of merchants (above all the whole sale traders and the well suited shopkeepers and retail merchants) in Old Austria as a distinctive group within the Central European bourgeoisie. The contribution of the merchant-magnates (Großhändler) to the industrialization of the Austrian Half of the Habsburg Empire and the formation of a powerful business class, the importance of the involvement of businessmen from abroad in Austrian wholesale and foreign trade, the grip of the state and imperial allegiance in the commercial sector, the social position and the political activity of merchants— primarily at local and regional levels —as well as the attitudes of the multi-ethnic merchant class towards all kinds of nationalist movements in the late nineteenth and the early twentieth centuries, are the central issues of this essay.

Merchant-magnates, among whom many of foreign provenance or/and not of Catholic faith (Protestants, Jews and Greek-orthodox) established themselves as the most active entrepreneurial group within the Austrian bourgeoisie during most of the nineteenth century (at least until the 1870s), since they exploited promptly every new opportunity to accumulate and augment their capital and income: in industry, banking, insurance and other share-holding companies, transport, shipping and real estate. The bourgeois status of the Austrian merchants is confirmed for the same period by their participation in all sorts of (bourgeois) associations, their subscription to public benefit causes, their charitable and philanthropic activities.

The imperial state's favorable disposition towards entrepreneurs in general and merchants in particular, its recognition and reward of their contribution to the Austrian economy and export trade, of their mercantile knowledge and professional experience, as well as of their charity and philanthropic work, are documented in the appointment of honorary consuls of Austria abroad or of consuls of foreign states in the capital

and cities of the Monarchy, the conferring of the highest social distinctions on merchants by Emperor Franz Joseph through award of medals, honorary titles and titles of nobility or the merchants' collaboration with the Ministry of Commerce as elected members and officials of chambers of commerce, as experts, special advisers and commission agents.

In addition to the merchants' indirect relations with politics there were direct ones too, in other words their active participation as elected representatives, primarily to municipal councils and secondarily to the local and imperial parliaments of Austria after the constitutional reforms of 1860-1861. During the so-called era of liberalism, from the 1860s up to the mid-1880's, it was mainly german-speaking merchants, who, together with industrialists and other middle class groups, dominated in most towns, whereas in the three decades which preceded the First World War –an era of increasing anti-semitism and nationalism– they had to share power with new emerging petit-bourgeois strata (among them many shopkeepers).

The article concludes with a remark on the upheavals caused to the merchant world by the two World Wars and national-socialism, which destroyed the unified economic space of Austria-Hungary, nationalized its cosmopolitan bourgeoisie and finally led to the expulsion, material deprivation or/and extermination of such a dynamic and prominent group, like the Jewish merchants and entrepreneurs, followed by the abolition of the capitalist economy by the new socialist regimes in Central and East-Central Europe after 1945.

